



Araştırma Makalesi
Original Article



7 (3) 2020: 1718-1757
Doi: 10.46868/atdd.31

Klasik Çağ Hellen Siyasi İmgeleminde Persler: Bir Kent-Devleti Tasavvuru*

Esra Yalazı**

ORCID: 0000-0001-9708-6223

Öz

Klasik Çağ Hellen yazarları Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon, yaşadıkları dönemde tüm barbar ulusların yöneteni olarak gördükleri Pers İmparatorluğu'nu bir kent devleti (*polis*) olarak tasavvur etmektedirler. Bir kent devletinin ötesinde bir imparatorluk kuran Perslere ilişkin bu çarpıtma, yazarların Persleri tarihi gerçekliklerinden ziyade Hellen siyasi imgelemindeki yerleri ile tasvir ettiklerinin bir göstergesidir. Buna göre yazarların amacı Persleri anlatmaktan çok panhellenik değerlerin negatifi bir öteki yaratarak kendi siyasi kurumlarının meşruiyetini sağlamaktır. Bu çalışmada bir klasik dönem Hellen kenti devletinin unsurları olduğu değerlendirilen kentin teritoryası, komşuları ile ilişkileri, yönetim biçimi ve unsurları, ordusu, dini ve etnografik özellikleri üzerinden yazarların Perslere ilişkin anlatıları ayrıştırılacaktır. Böylece Pers imgesinin Hellenlerin panhellenik değerlerin gözlüğünde inşa edilmiş bir kurmaca olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda tarihte modern devlete en yakın devlet biçimi olarak değerlendirilebilecek olan Hellen kent devletinin anti tezi Perslerin, modern devletin anti tezinin kavranması için taşıdığı önem ortaya konmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Hellenler, Persler, politik imge, kent-devleti

Gönderme Tarihi: 14/08/2020

Kabul Tarihi: 27/09/2020

* Bu makale 2019 yılında Ankara Üniversitesi'ne sunulan "Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon'da Persler" (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, eyalazi@yahoo.com.



Persians in the Classical Hellenic Political Imagination: A Envisagement of City-state

Esra Yalazı

ORCID: 0000-0001-9708-6223

Abstract

Classical period Hellen writers Aeschylus, Herodotus and Xenophon envisage the Persian Empire, the ruler of all the barbarians, as a city state (polis). This distorted vision of the Persians, who have founded an empire way beyond a city state, is a sign that the writers portray the Persians not in their historical reality, but in their place at Hellens' political imagination. Accordingly, the aim of the writers is not to narrate the Persians but to legitimize their own political institutions, by constructing a negative other of the panhellenic values. In this study the writers' narration of the Persians will be decomposed to the elements regarded to constitute a classical period Hellenic city state such as, its territory, its relations with its neighbours, its form of government and elements, its army, its religion and its ethnographic specialties. In this way, the Persian image will be tried to be shown that it is a construct of the eyeglasses of the panhellenic values. In this regard, the importance of the Persians is presented, as the antithesis of the Hellenic city-state, which is the closest form of state to the modern state, to perceive the antithesis of the modern state.

Keywords: Hellenes, Persians, political image, city-state.

Received Date: 14/08/2020

Accepted Date: 27/09/2020

Персы в классическом древнегреческом(эллинистическом) политическом представлении: Концепция города-государства

Резюме

Греческие писатели классической эпохи Эсхил, Геродот и Ксенофонт представляли Персидскую Империю как город-государство и правителями всех варварских народов. Это искажение персов, которые основали Империю за пределами города-государства, указывает на то, что авторы изображали персов больше опираясь на политическое представление древних греков (эллинов) о них. Соответственно, цель авторов состоит в том, чтобы обеспечить легитимность своих политических институтов, создавая негативное «другое» из общегреческих ценностей, а не рассказывая о персах. В этом исследовании рассказы авторов о персах будут разложены по территории города, который считается элементами классического периода греческого города-государства, его отношениям с соседями, его стилю и элементам управления, его армии, религиозным и этнографическим особенностям. Таким образом, будет предпринята попытка показать, что персидский образ - это фикция, построенная на представлениях панэллинских ценностей эллинов. В этом направлении раскрывается значение персов, антитезы эллинского города-государства, которое можно рассматривать как наиболее близкую к современному государству государственную форму в истории, для понимания антитезиса современного государства.

Ключевые слова: Древние греки, Эллины, Персы, город-государство, политический имидж

Получено: 14/08/2020

Принято: 27/09/2020

Giriş

Günümüz demokratik devlet kavramının vurguladığı değerler sisteminin (ifade özgürlüğü, demokratik temsil, hukukun üstünlüğü, vb.) dayanağı olarak görülen Atina demokrasisi, siyasi oluşumunu ve dönemindeki diğer kentleri etkilemesini, anti tezi olarak sunulan Pers İmparatorluğu'na borçludur. Hellen kentlerini Perslere karşı korumak amacıyla kurulan Attika-Delos Deniz Birliği ile başlayıp, Atina İmparatorluğu'na evrilen bu oluşum, birliğini muhafaza etmek için değerler sistemini bir siyasi propaganda ile ortaya koymuştur. Thukydides'in tanıklığında sunulan Perikles'in (kentlin şehitleri için verdiği) cenaze söylevi bu propagandanın en veciz örneğidir (Thuk. 2.35-46).¹ Bununla birlikte Aiskhylos'un *Persler* (Περσάι) ve Herodotos'un *Tarih* eserleri bu değerlerin ardındaki tarihsel süreci ve tiranlık karşıtı mücadeleyi detaylandırmaktadır. Attika-Delos Deniz Birliği dağıldıktan sonra dahi Ksenophon gibi yazarlar bu değerlerin siyasi bir propagandanın ötesinde panhellenik bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Klasik dönem Atina yazarlarının kanonlaştırdığı bu kültürel bellek çağlar boyu yeniden hatırlanarak günümüze kadar ulaşmıştır.²

Buna göre, halktan aldığı güce dayanarak değil, dışarıdan temin ettiği askeri güçle yönetimi halktan gasp eden, iktidar hırsının (*erōs tyrannidos*) ve kibrin (*hybris*) tuzağındaki tiran ile ticaret ve sanatlarla iştilal ederek karakteri zayıflayan, böylece konformistliğin (*habrosynē*) tuzağında tirana boyun eğen MÖ 6. ve 5.yy Hellen toplumunun dönüştürülmesi için bir demokratik devrim önerilmektedir. Bu sayede eşitlik (*isonomia*) ve özgürlüklerinin (*eleutheria*) farkına vararak ileri giden bir kentli toplum hedeflenmektedir. Bu propagandanın diğer ayağı ise, Hellas dışındaki yerleşik

¹ Thukydides, *Peloponnesos'lularla Atina'lıların Savaşı II. Kitap*, (çev. Halil Demircioğlu), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s. 22-30.

² Jan Assman'ın Mısır tarihinin açıklanması bağlamında "kanon" kelimesi üzerinden kavramsallaştırdığı "kültürel bellek" (*Kollektives Gedächtnis*) kavramı, Hellen yazarların birbiri ardına eklenerek oluşturdukları geleneğin açıklanması için uygun bir bağlam oluşturmaktadır. Kültürel sürekliliğin araçları ve mekanizmalarının açıklanması için "kanon" kelimesi, kimliğin üzerine dayanacağı ölçütler ve kuralların sınıflanabilmesi için gerekli hipotetik çerçeveyi oluşturmaktadır. Esra Yalazı, Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon'da Persler, Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 4-5. Kültürel bellek üzerine çalışması için bkz. Jan Assman, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (çev. Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

dünyanın (*oikoumenē gē*) tamamının yönetimini üstlenen Pers İmparatorluğu'nun baskıcı (despotik) ve kentli olamayan, geri (barbar) eski dünya düzeninin koruyucusu ve temsilcisi olmasıdır. Persleri kentli olmayan, çiftçi ve çoban kabilelerden oluşan (Hdt. 1.125)³ ve diğer barbarları, örneğin İskitleri de, aynı şekilde sabit bir yerleri olmayan hayvancılıkla geçinen göçer (Hdt. 4.46) halklar (*ethnē*) olarak tasvir eden Herodotos'un barbarlık ile kentli olmamayı özdeşleştirmesi bu imgeyi ortaya koymuştur.⁴

Bu kültürel zıtlığı özellikle Persler üzerinden veren Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon gibi yazarların eserleri, Roma döneminde ve Rönesans döneminde yeniden hatırlanarak Batı tarih yazımının ana aksını oluşturmuştur. Böylece 19. yy.'daki arkeolojik bulgular sayesinde tarih yazımı bakımından güvenilirlikleri olumsuz olarak etkilenene kadar bu yazarların eserleri, Persler ve dünya tarihi hakkındaki ana referanslar olmuştur. Yazarların verdiği birbirleri ile çelişen bilgiler de dikkate alındığında, başta "Tarihin Babası" olarak anılan Herodotos olmak üzere, bu eserlerin objektif tarih için taşıdığı değer 20 yy.'da tartışılır hale gelmiştir. Bununla birlikte yeni tarihçilik akımlarının da etkisiyle eserlerin, nesnesi bahse konu Perslerden ziyade, muhatabı olan öznesi Hellenler için çok daha yüksek bir tarihsel değer taşıdığı kanaati akademik camiada ortaya çıkmıştır.⁵ Bu doğrultuda dönemin diğer toplumları, yani

³ Herodotos, *Tarih*, (çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 72.

⁴ François Hartog, Herodotos'un göçebeleri ekmek yemez, toprağı işlemez, ekmez, evde oturmaz, tanrılara dua etmek için heykelleri, sunak ve tapınakları olmaz, kurban töreninde ateş yakmaz, tanrıya pay ayırmaz, sıvı serpmez, hayvan boğazlamaz; yani *polis* yaşamına göre bir dizi eksikliği olan *apolis* (kentsiz) insanlar olarak tanımladığının altını çizmektedir. Bu nedenle Herodotos'a göre göçebelik ilkeliktir. Barbarların çoğu da göçbedir. Bkz. François Hartog, *Herodotos'un Aynası: Öteki Tasavvuru Üzerine Bir Deneme*, (çev. Mehmet Emin Özcan), İthaki Yayınları, İstanbul 2014, s. 215-216.

⁵ Başta Herodotos olmak üzere aslında tarihçi olarak sınıflandırılabilir söz konusu yazarların eserlerine olan ilgi yeni tarihçilik akımlarının etkisiyle artmıştır. Bu akımlar 1980'li yıllardan itibaren gelişen dört ayrı grup tarih yaklaşımı altında toparlanabilirler. İlk olarak Roland Barthes, Micheal Foucault ve Hayden White tarafından sunulan yaklaşım ile tarihçi artık tarihsel bulguları kayıt eden bir rolden bunları bir roman yazarı gibi makul bir çerçevede altında sunan bir role dönüşerek yeni bir saygınlık kazanmıştır. François Hartog'un başını çektiği Louise Gernet, Jean-Pierre Vernant, Marcel Detienne, Pierre Vidal-Naquet ve Jan Vansina gibi yazarlar tarafından geliştirilen ikinci yaklaşımda antropolojik bir bakış açısı önerilmektedir. Buna göre, Hellen toplumunun sözlü aktarım ile geçmişe ilişkin hafızanın korunması geleneği ön plana çıkartılarak tarihsel materyalin toplumsal değeri ile yeniden ele alınması sağlanmıştır. Edward Said ve diğerleri tarafından geliştirilen üçüncü yaklaşımla Avrupa merkezli algılama eleştirilerek Hellen kültürünü etkileyen olgular yeniden değerlendirilmiş ve Hellenlerin Herodotos'un sunduğu Mısır, İskit, Lidya, Babil ve diğer öteki ulusların aynasında kendilerini tanımladığı gösterilmiştir. Böylece bu uluslara dair araştırmaların ayrı ayrı değil, genel bir

Hellenler için barbarları, konu edinen eserler antik Hellen toplumunun değerleri ve siyasi imgelerinin araştırılması ve incelenmesi için ele alınmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Persler genel olarak tüm barbarları temsil eden bir inceleme konusu olmasının ötesinde, Hellenlerin barbar algısı içerisinde Perslerin diğer barbarlardan ayrı olarak hangi özel yeri işgal ettiğinin özellikle vurgulanması gerekmektedir.

Zira Persler, Hellenler için Helenistik dönemde dünya iktidarının devralındığı ve bıraktıkları kültürel altyapının iktidar için kullanıldığı bir millet olarak değer taşımakta olmasına rağmen, klasik dönem boyunca, Hellenlerin kurdukları kent birliklerine dayalı (Attika-Delos Deniz Birliği, Peloponnēsos Birliği gibi) imparatorluk denemeleri için öneriler geliştirdikleri özel bir “öteki” olarak işlev kazanmışlardır. Buna göre, tarihsel gerçekliği içerisinde Perslerin ne olduğundan bağımsız olarak, klasik dönemde Hellenlerin Persleri nasıl gördüğünün bu yazarların eserleri üzerinden incelenmesi önem kazanmaktadır. Klasik dönem Hellen toplumu, bireylerin kendilerini ait oldukları aileleri (*oikos*) ve ailelerden oluşan kentleri (*polis*) ile özdeşleştirdikleri bir toplumdur. Pers Savaşları bu kentlerin bir araya gelmesini sağlamış olsa da yaygın anlamıyla “Hellenlik” ve bunun üzerine kurulan panhellenizm kent üzerinden tanımlanan bir kimliktir.

Klasik dönem tarih yazarlarının Pers krallarını belirli kentleri etrafında toplayan büyük bir kentin kralı gibi gösterilmesinde ittifak ettikleri görülmektedir. Bunun Homeros’tan beri gelen panhellenik bağlam içerisinde Troia Kralı Priamos benzeri bir siyasi figür izleği olduğu da iddia edilebilir. Ancak Perslerin kent ile ilişkisine dair sunulan bağlamın panhellenik bir arka planı olsa da, Hellenlerin klasik dönemde aidiyeti tanımladıkları kent devletleri çerçevesinde, Pers imgesini de bir kent devleti

“barbar imgesi” altında bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği önerilmiştir. Son olarak ise, kendi döneminin zihin dünyası ile ilişkileri yeniden okunarak tarihçilerin bir arkaik dünya toptancısı gibi değil, birer düşünür gibi MÖ 5. ve 4. yüzyıl entelektüel devrimini sağlayan diğer isimler arasındaki konumu gösterilmiştir. Bkz. Carolyn Dewald–John Marincola, “Introduction”, *The Cambridge Companion to Herodotus*, (ed. Carolyn Dewald–John Marincola), Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 5-6.

(*polis*)⁶ üzerinden incelemek gerekecektir. Bu bağlamda klasik dönem kent devletini var eden unsurlar göz önünde bulundurularak adı geçen yazarların Persler hakkında verdikleri bilgilerin bu unsurlarla sınıflandırılması yerinde olacaktır.⁷

Thukydides tarafından vurgulanan *polis*'in mekândan bağımsız bir siyasi topluluğu (yani yurttaşlık hakkına sahip erkekleri) ifade ettiği fikri⁸, Atinalıların Pers işgali karşısında kentlerini bırakıp gemiler ile uzaklaşmalarına (Hdt. 8.40) ve kentin yakılmasına rağmen, sanki kente hiçbir şey olmadığını vurgulayan Aiskhylos'un söylemini hatırlatmaktadır⁹. Bununla birlikte klasik dönem Hellenleri için bir kenti var eden en önemli unsur, yerleşik olduğu teritorya olsa gerektir. Zira arkaik dönemden itibaren kenti var eden aileler (*oikoi*) için mülkiyet, otoktonluk (*autokthōn*) miti çerçevesinde hem dini, hem sosyolojik ve hem de ekonomik boyutları olan bir olgudur. Bu bakımdan kent oluşumları, mülkiyete dayanan yerleşik statünün korunabilmesi için gerekli yönetici (*basileus*), yönetim organizasyonu ile ordunun toplanması gibi farklı yapıları ihtiva etmektedir. Hellas birbirlerinin sınırlarına bitişik kent devletlerinden oluştuğu için, belirli topografik öğeler ile bölünen etnik bir coğrafyadır. Aynı zamanda kentin koruyucu tanrıları sayesinde bu sınırların neredeyse tanrıların gözetiminde olduğu da söylenebilir. Tanrılar ise kendilerine hizmet edenleri koruyup kolladığından sınır değişimleri halkın karakter ve davranışlarına bağlı olarak açıklanmaktadır. Bu bakımdan klasik dönem coğrafya anlatılarının etnografya çalışmalarından pek de bir farkı bulunmamaktadır.

⁶ *Polis*'in sadece bir kentsel yerleşim merkezini veya sadece mekândan bağımsız siyasi bir topluluğu kastettiği gibi argümanlar ile, modern devlet kavramının çok daha geniş bir anlamı olması itibariyle, "Kent-devleti" (it. *stato città*, fr. *cit -Etat*, al. *Stadtstaat*, in. *city state*) teriminin *polis* kelimesini karşılamadığı iddialarına, *polis* kelimesinin anlamının basite indirildiğini söyleyerek katılmayan M. H. Hansen, *polis* kelimesinin karanlık çağdan klasik döneme kadar değişen şu dört anlamı da içerdiğini vurgulamaktadır: (a) kale, hisar, (b) çekirdek yerleşim, (c)  lke, teritorya, (d) siyasi topluluk. Bkz. Mogens Herman Hansen, *Polis and City-State: An Ancient Concept and its Modern Equivalent*, The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen 1998, s. 16.

⁷ Modern devlet, nüfusu, teritoryası (sınırları) ve h k meti ile bütün olan bir varlıktır. M. H. Hansen, modern devletin bu unsurlarla birlikte yöneten ve yönetilenlerin üstünde soyut kamusal bir varlığı, egemenliği ve sivil toplumu da bünyesinde barındırdığını ifade etmektedir. Bu çerçevede *polis* ile modern devlet kavramlarının birbirleri ile kıyaslanmasının bu unsurlar çerçevesinde ele alınması gerektiği savunulmaktadır. Bkz. M. H. Hansen, *a.g.e.*, s. 37.

⁸ "Kent erkeklerden oluşur, surlar ve boş gemilerden değil" (Thuk. 7.77.7).

⁹ "Demek Atina kenti h l  talan edilmedi? Erkekleri olunca kentin savunması sağlam olur" (Aischyl. Pers. 348-349).

Bu çalışmada klasik dönem Hellen kent devletini tanımladığı değerlendirilen, kentin; sınırlarıyla birlikte fiziksel mekânı, komşularıyla ilişkileri, yönetim şekli ve onu oluşturan unsurları, ordusu, ekonomisi, dini ve halkına özgü etnik ve davranış özellikleri gibi başlıklar ışığında Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon'un Persler hakkında söyledikleri sınıflandırılacak ve kıyaslanacaktır. Bu sayede yazarların Pers devletinin toplumu, ekonomisi ve kültürü ile barbar olan negatif örnek üzerinden Hellen kimliğinin inşası için nasıl bir proje olarak ortaya konduğu ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Pers Kenti

Klasik dönem Atinalı yazarların Persleri de kendileri gibi bir kent devleti olarak görme eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Aiskhylos bir yandan Salamis yenilgisinin haberini Pers divanına getiren ulak tarafından "Pers Kenti"nin ülkenin genç adamları için yas tutabileceğini ifade ederken (Aischyl. Pers. 506-514); bir yandan da, Dareios'un "Pers Kenti"nin başına gelen felaketi sorgulamasında kent olarak hep Sousa'yı kast etmekte (Aischyl. Pers. 681-693) ve Pers ülkesini Sousa olarak belirtmektedir. Harrison'ın¹⁰ işaret ettiği üzere, bu algıya göre, o zaman Ekbatana Med ülkesi ve diğer ülkeler de birer kent ile özdeş olmalıdır. Herodotos da (Hdt. 8.99.1-8.100.1) aynı bağlamı sunarken atlı postanın haberinden sonra, sefere çıkmayıp "Pers Kenti"nde kalan Persleri, sadece Sousa sakinleri gibi göstermektedir. Aynı şekilde, Hellenlere karşı yenilgiden ötürü tutulan yas da sadece Sousa'nın sokaklarını bağlamaktadır. Ksenophon da Kyros'un seferleri başlamadan önce doğduğu Pers kentini, bir Hellen kent devleti gibi kanunları ve yurttaşları olan bir siyasi topluluk olarak tasvir etmektedir (Xen. Kyr. 1.2.2-3).

Bu durumu teyit eden bir başka tespit de Hall'un¹¹ işaret ettiği "Kissia Surları" ifadesidir (Aischyl. Pers. 8-20). Aiskhylos, Sousa'dan ve Ekbatana'dan giden askerlerin Kissia'nın eski surlarını boş bıraktıklarını söylerken, bunu belli bir kentin surlarını

¹⁰ Thomas Harrison, *The Emptiness of Asia: Aeschylus' Persians and the History of the Fifth Century*, Bristol Classical Press, London 2000, s. 41.

¹¹ Edith Hall, *Aeschylus: Persians*, Aris & Phillips, Warminster 1996, s. 108.

kastediyormuş gibi ifade etmektedir. Herodotos (Hdt. 5.49), Kissia'yı Sousa'nın da içinde bulunduğu Kilikia, Armenia gibi geniş bir ülkenin adı olarak göstermektedir. Ksenophon ise Kyros'un babası Pers kralı ve dedesi Med kralını birer kent devletinin kralı gibi göstermektedir (Xen. Kyr. 1.3.18). Sousa Kralı ise Assur Kralı'na bağlı (konfederasyon benzeri) ayrı bir siyasi oluşuma üyedir (Xen. Kyr. 6.3.35). Ayrıca Kyros bu krallıkları müttefiklik ile kendine bağlamış ama Babil'de kendi kent krallığını kurarak orada yaşamıştır. Sousa'da ise sadece baharda yılın üç ayını geçirmektedir (Xen. Kyr. 8.6.22). Tuplin'in¹² belirttiği üzere Pers kenti ise kral olduktan ölene kadar Kyros'un sadece yedi defa gittiği bir yerdir (Xen. Kyr. 8.7.1). Bu kentin adı Aiskhylos ve Herodotos için Sousa, Ksenophon için de Babil, Ekbatana ve Sousa olsa da, Büyük İskender'in Atina'nın öcünü almak amacıyla yaktığı kentin adı ise Persepolis'tir (Arr. an. 3.18.10-11).¹³

¹² Christopher Tuplin, "Xenophon's Cyropaedia: Fictive History, Political Analysis and Thinking with Iranian Kings", *Every Inch a King: Comparative Studies on Kings and Kingship in the Ancient and Medieval Worlds*, (ed. Lynette Mitchell–Charles Melville), Brill, Leiden 2013, s. 86.

¹³ Yunan kaynaklarında adı Persepolis olarak anılan ve kral Dareios tarafından sıfırdan inşa edilen kentin, tarihsel adını Henkelman, Parsa (Elamca) olarak vermektedir. Bkz. Wouter F.M. Henkelman, "Administrative Realities: The Persepolis Archives and the Archaeology of the Achaemenid Heartland", *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, (ed. Daniel T. Potts), Oxford University Press, Oxford 2013, s. 528. Kyros Silindiri'nde kendisine Anshan Kralı diyen Kyros'un kurduğu devlet Neo-Elam devletinin mirasıdır. Asur kayıtları bu konuda belirleyicidir. Asur kralı Sennacherib'in yazıtlarında MÖ 691'deki Halule Savaşı için Sanherib'e (Sennacherib) karşı ordu toplayan Elam kralı Umman-menanu; Parusa, Anzan, Pashiru, Elippi, Kaldea ve Aremea'dan asker almıştır. Potts, MÖ 1400'den beri Anshan ve Sousa olarak anılan ve Sousa'daki Elam krallığına bağlı gevşek bir konfederasyon olarak devam eden bu siyasi oluşumun bahsi geçen savaş sonucu Sousa işgal edilince Anshan krallığı olarak yoluna devam ettiğini söylemektedir. Buna göre, Anshan'ın Elam köklerini kendisi de bir Elam olan Kyros'un yücelttiği sonucuna varılabilir. Persler ile anılan Parsa ve Pasargadae, Potts'a göre etnik olarak Elam olmayan ama yakın ilişkide olunan kentlerdir. Bkz. Daniel T. Potts, "Cyrus the Great and the Kingdom of Anshan", *The Idea of Iran I: Birth of the Persian Empire*, (ed. Vesta Sarkhosh Curtis–Sarah Stewart), I.B. Tauris, London 2005, s. 5-10. Ancak Henkelman, Kyros'un kendisini Anshan olarak tanıtmışından onun etnik olarak Elam, Dareios'un da Bisutun yazıtında kendisini Aryan olarak tanıtmışından etnik olarak Pers gibi algılanmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Persepolis Sur kayıtlarında Elam ve Pers etnik tanımlamalarının yanı sıra ne Anshan ve ne de Aryan kimliklerine bir atıf olmamasını bunların emperyal unvanlar olarak kullanıldığına bağlamaktadır. Daha evvel Elam olan bu topraklarda Pers kabileler de yerleşmiş ve Elam kültürünü benimsemişlerdir. Dolayısıyla iki etnik grup arasında bir çekişmeden ziyade birlikte yaşama söz konusudur. Bkz. Wouter F.M. Henkelman, "Cyrus the Persian and Darius the Elamite: a Case of Mistaken Identity", *Herodotus and the Persian Empire*, (ed. Robert Rollinger– Brigitte Truschnegg– Reinhold Bichler) Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2011, s. 596. Öte yandan Potts, Herodotos tarafından Kissia'nın Elam ülkesini temsilen kullanıldığının (Hdt. 3.91) altını çizmektedir. Bkz. Daniel T. Potts, *The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 340. Bu doğrultuda Kissia'nın Elamlar ile

Yazarların birbirleri ile çelişen bilgileri ışığında Pers kentinin (*polis*) neresi olduğu bir muamma olmakla birlikte bunun *polis* kavramının içinde gizli (a) belirli bir kent-devletin teritoryasından daha büyük coğrafi bir bölge veya (b) belirli bir kent devletinden daha büyük bir siyasi oluşuma yani halk (*ethnē*) anlamlarının ifade ettiği tanımlamalardan kaynaklı olduğu değerlendirilebilir. Zira Persleri bir kent devleti olarak ifade eden Hellenler aslında Pers halkını da kastetmektedirler.¹⁴ Aynı şekilde Aiskhylos ve Herodotos tarafından kullanılan Kissia adı da bir Pers kentini değil Perslerin fethettikleri diğer ülkelerden önceki ana vatanları olan coğrafi bölgeyi kastetmek amacıyla kullanılmış olmalıdır.¹⁵ Buna göre Pers kentine yüklenen anlamların, Pers coğrafyası ve Pers halkı (*ethnos*) için de ayrı ayrı incelenmesi gerekecektir. Bu nedenle Pers kentine ilişkin sunulan unsurların nasıl bir siyasi tabloyu ortaya koyduğunu kavrayabilmek için *polis*'i oluşturduğunu öngördüğümüz unsurlar çerçevesinde ayrı ayrı ele alınmalarında fayda görülmektedir.

Pers Coğrafyası

Aiskhylos Pers ülkesi ve sınırlarını tanımlamak için, Hellas seferine katılan Asyalı (barbar) toplulukları Homeros'tan gelen bir coğrafi katalog¹⁶ izleği altında

kaynaşan Perslerin birlikte kurdukları imparatorluğun kalbi sayılabilecek, bugünkü güneybatı İran'daki dağlık ülkeyi temsil etmekte olduğu söylenebilir.

¹⁴ Hansen, *polis* kelimesinin topluluk anlamındaki karşılığının farklı yazarlarca ya kent devletinden daha büyük bir siyasi yapıyı ya da *ethnē* olarak adlandırılan siyasal topluluklara işaret etmek amacıyla kullanıldığını göstermiştir: Pers İmparatorluğu (Aischyl. Pers. 213, 511-2, 682, 715, 781; Xen. Kyr. 1.3.18; 1.4.25; 1.5.7.), Mısır ve Libya (Krateros, *FGrHist* 342, fr. 18), Makhimos and Eusebēs (Theopompos, *FGrHist* 115 fr. 75), Iberialılar (Ephoros, *FGrHist* 70 fr. 133), Keōs ve Keoi (Lys. fr. 96= Harp. 173.6-10), Sicilya (Plat. epist. VII 332C), Thessalia (Aristot. fr. 498), Makedon Krallığı (Diod. 7.16), Khaonialılar (*SEG* 15 397). Bkz. M. H. Hansen, *Polis and City-State...*, s. 131.

¹⁵ Hansen, *polis* kelimesinin coğrafi bir bölge anlamında farklı yazarlar tarafından farklı bölgeler için de kullanıldığını göstermiştir: Peloponnesos (Eur. fr.730; Lys. or. 6.6), Thessalia (Lys. or. 6.6), İtalya (Lys or. 6.6), Sicilya (Aristoph. Pax. 250-251; Lys. or. 6.6), Euboia (Eur. Ion 294; fr. 658), Keos (Lys. fr. 96= Harp. 173.6-10), Hellespontos (Lys. or. 6.6), Ionia (Lys. or. 6.6), Mısır ve Libya (Krateros, *FGrHist* 342, fr. 18), Mysia (Soph. fr. 411), Kıbrıs (Lys. or. 6.6). Bkz. Hansen, *Polis and City-State...*, s. 130-131.

¹⁶ “Katalog” teması epik şiirde coğrafya tasarımı ortaya koymak için Homeros'tan beri kullanılmaktadır. Böylece listelenen toplumların isimleri ve yerleşim yerleri ozanların dinleyicilerinin aklında kalmakta ve etnik özellikleri vurgulanabilmektedir. Yazılı ilk örneği *Ilias*'ın Akhaların ve Troialıların *Gemiler Kataloğu*'nda (Hom. Il. 2.815-878) görülen bu coğrafi aktarımda Troialılar ve Akhaların, Asya ve Avrupa kıtaları arasında ayrıldıkları ve geldikleri coğrafi yer adları ile kimliklerinin ilişkilendirildiği bir düzen içerisinde sunuldukları gözlenir. Bkz. Susan Guettel Cole, “‘I Know the Number of the Sand and the Measure of the Sea’: Geography and Difference in the Early Greek”, *Geography and*

sunmakta ve böylece aslında bir coğrafya tasvirini de gerçekleştirmektedir (Aischyl. Pers. 21-58). Aynı izlek Herodotos tarafından da takip edilmektedir (Hdt. 7.60-100). Her iki yazar da daha evvel Hekataios tarafından oluşturulan Asya ve Avrupa ayırımına dayalı dünya imgesinin takipçisidirler. Perslerin ve Hellenlerin ordularına dair verdikleri kataloglar bu ayrımı yansıtmaktadır.¹⁷ Bununla birlikte kıtaların ayrımı dahi sanki birer kent-devletin sınırları gibi tanrıların koruyuculuğuna tabiidir.

Bu doğrultuda, Aiskhylos'un Pers coğrafyasını "Asya" olarak tanımlaması ve Hellespontos'un geçilmesini bir hadsizlik olarak göstermesi (Aischyl. Pers. 739-751) Hellenlere tanrılar nezdinde üstünlük veren bir öge olarak sunulmaktadır. Bu noktada Avrupa Hellenlerin değildir, ama coğrafik olarak tanrıların Perslere koyduğu bir sınırdır. Hellenler ise Perslerin aksine tanrıların istediği gibidirler ve o yüzden zaferle ödüllendirilmişler, Persler ise tanrısal cezaya maruz kalmışlardır (Aischyl. Pers. 805-831). Herodotos da Persleri Asya ile ilişkilendirmekte (Hdt. 1.4.14-16; 9.116.16-17) ama boğaz geçişlerini hadsizlik değil, bu iş Ionların katkıları sayesinde gerçekleşmiş olduğu için, neredeyse tanrıların hanesine yazılacak bir başarı olarak sunmaktadır (Hdt. 4.88). Herodotos'un sefere ilişkin sunduğu hadsizlik ise Kserkses'in gereğinden büyük bir ordu kurması ile tanrıların gazabını üstüne çekmesidir. Zira "tanrı başkalarından büyük olanları kurum taslamaya bırakmaz, yıldırımıyla çarpar" (Hdt. 7.10.e).

Aiskhylos, Avrupa toprağının Hellenler ile müttefik, Perslere karşı ise düşmanca davrandığını dile getirirken de tanrısal bir duruma ve had aşmaya dönük bir imada

Ethnography: Perceptions of the World in Pre- Modern Societies, (ed. Kurt A. Raaflaub–Richard J. A. Talbert), Blackwell, New Jersey 2010, s. 202. Cancik'in dikkati çektiği üzere, Antikçağ'ın coğrafyacılarından MÖ 2. yüzyıl yazarı Pseu-Skymn. (fr. 101) ve MÖ 1. yüzyılda yaşayan Strabon (Strab. 1.1), eserlerinde Homeros'u coğrafyanın kurucusu olarak anmaktadırlar. Strabon coğrafyanın felsefe ile ilgili bir alan olmadığını belirterek, katalog yöntemini kullanan ilk kişinin Homeros olduğunu ifade etmektedir (Strab. 1.1). Bkz. Hubert Cancik, "The Awareness of Cultural Diversity in Ancient Greece and Rome", *Exploring Humanity: Intercultural Perspectives on Humanism*, (ed. Mihai I. Spariosu–Jorn Rusen), National Taiwan University Press, Taiwan 2012, s. 123.

¹⁷ J. Romm'un altını çizdiği üzere Hekataios'un dünya haritasında Asya, Avrupa ve Libya olarak üç kıta görülse de Hekataios'un Libya'yı Asya'nın bir parçası olarak gördüğüne dair bir uzlaşma mevcuttur. Buna en büyük delil Herodotos'un da Libya'yı Asya'nın kıyılarından biri olarak kabul etmesidir (Hdt. 4.41). Bkz. James Romm, "Continents, Climates, and Cultures: Greek Theories of Global Structure", *Geography and Ethnography: Perceptions of the World in Pre- Modern Societies*, (ed. Kurt A. Raaflaub–Richard J. A. Talbert), Blackwell, New Jersey 2010, s. 216 vd., n.5.

bulunmaktadır. Toprak Persleri açlıkla cezalandırmaktadır (Aischyl. Pers. 787- 799). Aynı tema Herodotos tarafından da tekrarlanmaktadır. Kralın gücü sayesinde başarıya doymayacağı, ama bu doyumсуuzluğun ordu ilerledikçe orduyu açlığa düşüreceğini ifade etmektedir (Hdt. 7.49). Neticede her iki yazar da Perslerin de Yunan tanrularına inandığını ima ederek, içlerindeki bireylerin (Dareios ve Artabanos), Kserkses'in sorumsuz ve hadsiz davranışının Perslerin başına felaket getirmesi ile ilgili ona uyarılarda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Herodotos için sadece Pers-Hellen sınırları değil, tüm ülkelerin sınırlarının değişimi bir şekilde tanruların iznine bağlıdır. T. Harrison¹⁸, kralların suçları ve onlara gelen ilahi cezaların emperyal genişlemeye etkisine dikkat çekmektedir. Gerçekten de Herodotos'un aktardığı tüm Pers kralları, adil oldukları ve karşı tarafın bir haksızlığına karşı durdukları müddetçe topraklarını genişletmekte, ama keyfi ve Pers törelerine (*nomoi*) (Hdt. 1.131-140) aykırı davrandığı zamanlarda ise yenilgiler yaşayarak ordularını felakete sürüklemektedirler.

Bununla birlikte, Anadolu Hellenlerinin, yani Ionların, Perslere tâbi olup olmaması da, komşular arasındaki anlaşmazlık sebebi olarak Aiskhylos tarafından dile getirilmektedir (Aischyl. Pers. 584-597). Neticede Asya ve Avrupa'nın mücadelesi, komşu kent devletleri arasındaki bir sınır mücadelesi gibidir (Aischyl. Pers. 65-72). Bu tespitler Herodotos tarafından da takip edilen bir izlek olarak eserin genelinde işlenmiştir. Spartalıların Kyros'a, Perslerin nasıl bir oluşum olduğu hakkında pek bilgi sahibi olmadan, sanki Lidya kralı ile muhataplanmış gibi, Anadolu Hellenlerinin siyasal varlığına saygılı davranması uyarısı dikkat çekmektedir (Hdt. 1.152). Ayrıca tarihçinin bu uyarı ile başlayan eseri, Perslerin Avrupa'dan kovulmaları ve Perslere, Hellen tanrularına saygı duymadan Avrupa'da duramayacakları mesajını vererek sonlanmaktadır (Hdt. 9.120). Hatta özellikle sanki Spartalıların evvelki uyarısının karşılığı olarak sunulan Mykale Savaşı anlatısı (Hdt. 9.90-107), Hellenlerin Perslere karşı Anadolu topraklarındaki Hellen nüfusa hükmetme konusunda bir üstünlük mitine dönüştürmelerine fırsat vermektedir.

¹⁸ Thomas Harrison, "Herodotus on the Character of Persian Imperialism (7.5-11)", *Assessing Biblical and Classical Sources for the Reconstruction of Persian Influence, History and Culture*, (ed. Anne Fitzpatrick-McKinley), Harrossowitz, Wiesbaden 2014, s. 14-20.

Mykale Savaşı'nda (MÖ 479) kaybeden tarafın kadın gibi olması vurgusu (Hdt. 9.107), ki Herodotos'a göre bu Persler için bir hakarettir, Herodotos tarafından yinelenen bir temadır. Örneğin Salamis Deniz Muharebesi'nde (MÖ 480) de Hellen denizciler Perslere tabi (Asyalı) denizcilere karşı erkeğin kadına üstünlüğü gibi üstündürler (Hdt. 8.68). Hatta Herodotos için üstünlük meselesi coğrafik bir determinizme tabi olarak da sunulmaktadır. Herodotos'un dünyanın en güzel iklimine sahip yeri olarak sunduğu Ionia (Hdt. 1.142), orayı ellerinde tutmaya çalışan Perslerin coğrafya yüzünden sert tabiatlarının bozulup yumuşayarak yönetebilme kabiliyetlerini kaybetmelerine bir gerekçe olarak da gösterilmektedir (Hdt. 9.122). Ancak bu izleğin aslında Aiskhylos tarafından geliştirildiği söylenebilir. Aiskhylos, Perslerin Salamis ve Plataia Savaşları'nda (MÖ 479) aldıkları yenilgi ile Asya'yı erkeksiz bıraktıklarını belirterek, böylece savunmasız kalan Asya'nın kadınlarla dolu ve ıssız, fethedilmeyi bekleyen, feminen bir varlık olarak görülmesini sağlamıştır.¹⁹

Ionia'nın özerkliği meselesi, Ksenophon açısından da iki tarafın sınır mücadelesinde belirleyici unsur olarak sunulmaktadır. Hatta Aiskhylos ve Herodotos zamanındaki erkeğin kadına üstünlüğü mitini bir adım öteye taşıyan Ksenophon, savunmadaki Hellas yerine saldırı halindeki bir Hellas tablosu çizmektedir. Özellikle Ionia'nın özerkliğinin korunması gerekçesiyle Sparta Kralı Agesilaos'un önderliğinde Asya'ya düzenlenen seferin (Xen. hell. 3.1.3) arkasında siyasi bir imge olarak Asya'nın fethedilebilirliği düşüncesi yatmaktadır. (Xen. Ag. 1.8) Hatta Agesilaos askerlerini bu sefere teşvik etmek için (Asyalı) barbar askerlerin kadınlardan farksız olduğunu göstererek onları aşağılamaktadır (Xen. Ag. 1.28). Ksenophon, diğer yazarların ötesinde Pers ülkesi olan Asya'nın bir kent devletinden çok daha büyük bir coğrafik oluşum olduğunun farkındaki bir bilinci temsil eder. Ancak bu bilinç Hellenlerin düşmanlarına karşı yeni bir özgüven sağlamalarının unsuru olarak siyaseten değer kazanmaktadır. Ksenophon mesafelerin uzaklığı ve imparatorluklarının neredeyse tüm yaşanabilir dünyayı kapsamaları sebebiyle Perslerin tamamen fethedilebilir olmaktan uzak olduğu

¹⁹ Bkz. Aischyl. Pers. 115-119, 280- 289, 532-545, 548-557, 715-719, 719-738.

imgesinin (Xen. Kyr. 1.1.5), Hellenler tarafından yeniden değerlendirilerek düşünülebilecek bir olgu olduğunu ortaya koymuştur (Xen. an. 1.5.9-10).

Persler ve Hellenler Arasındaki Siyasi İlişkiler

Persler ve Hellenler arasındaki siyasi ilişkilerin odak noktası Aiskhylos'un "Asya toprağının sakinleri" olarak tanımladığı Ion koloni kentlerinin Pers yasalarına tabi olup olmaması, yani özerkliği meselesidir (Aischyl. Pers. 584-597). Bu kentler Lidya zamanından beri vergi vererek siyasi varlıklarını muhafaza etmişlerdir (Hdt. 1.6). Ancak, (muhtemelen barbar olarak görmeleri sebebiyle) Perslere müttefik olmayı reddeden Hellen kentleri, Miletos dışında Perslere köle olmuşlardır (Hdt. 1.143). Miletos ve Perslerle iyi geçinen birkaç Ion kenti, mevcut tiranlık sistemlerini muhafaza etmişlerdir. Yani Persler Hellenlere bir siyasi model dayatacak gelişmişlikte değildir. Ancak bu kentlerin halkı da Hellen anakarasındaki akıma uyup tiranları kaldırıp demokrasi ilan etmek arzusundadırlar, dolayısıyla Persler Hellen halkının gözünde tiranlık rejiminin hamisi haline gelmiştir (Hdt. 1.137). Hellen anakarasında ise özellikle Atina, demokrasisi sayesinde komşularının önüne geçmiş ve tüm Hellenler için bir siyasi model haline gelmiştir (Hdt. 5.78).

Bununla birlikte Hellenlerin muhatap olduğu Pers kenti ne Sousa, ne de Persepolis'tir. Hellen kentlerinin tabi olduğu Pers kenti Sardeis'tir. Lydia'nın kurduğu yerel sistemi sürdüren Pers satrapı, Hellen olsun olmasın kendisine doğrudan tabi olan veya özerk olan kentler üzerindeki yetkisini bu kentten kullanmaktadır. Perslerin Tanrısal Kralı Dareios (Aischyl. Pers. 640-663) Sousa'da (Olympos misali) tanrısal mekânında yaşarken, Hellen imgesindeki kuvvetli bir kentin yerel kralı gibi olan satrap, Sardeis'teki dünyevi mekânından Hellen dünyasını yönetmektedir. Sardeis'teki kral (satrap) Hellenlerce erişilebilir, ama Kral yolu ile ancak doksan günde varılan Sousa'daki Krallar Kralı (*basileus basileōn* ya da *basileus megas*)²⁰ ise erişilmez bir konumdadır. Zaten Miletos tiranı Aristagoras'ın kırılğan özerkliğini korumak adına

²⁰ Antik Yunan metinlerinde Pers Kralı'nı nitelemek için kullanılan "Büyük Kral" ya da "Krallar Kralı" adlandırması hakkında bkz. E. Yalazı, *Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon'da Persler*, s. 60, n. 47.

yapacağı isyana istediği desteği, Sparta Kralı Kleomenes'ten alamamasının ardında bu imgenin bulunduğunu Herodotos'tan öğreniyoruz (Hdt. 5.54).

Ama demokrasilerinin verdiği cesaret (veya kolay kandırılabilirlik) sebebiyle olsa gerek Atina, Aristagoras'ın isyanına destek verir (Hdt. 5.97). Atina'nın verdiği desteğin arkasında Aristagoras'ın Kral Dareios'a bağlılık gösterip onun donanmasını oluşturan bütün Ion tiranlarını pusuya düşürüp Miletos dâhil Ion kentlerinde demokrasinin kurulmasını sağlamış olması ve isyana böyle bir tema sağlamış olması da görülebilir (Hdt. 5.37). Neticede Atina'nın desteğindeki Ionların Perslere isyanı Sardeis'in yakılmasından ibarettir (Hdt. 5.101). Ancak Hellenlerin gözündeki bu büyük, fakat Persler için sadece isyanlardan bir isyan olarak görülebilecek olan bu olay Herodotos'un tüm eserinin ve dolayısıyla Pers-Hellen mücadelesinin ana aksını oluşturmaktadır. Benzeri ve belki de daha önemli bir olay, yani koca Mısır'ın isyanının bastırılması ise, sadece bir cümle ile geçiştirilen ve Hellen isyanının öcünün alınmasından önce halledilmesi gereken bir detay gibidir (Hdt. 7.7). Bu orantısızlık tarihçinin Atina gibi bir kent devletinin ve yönetim biçimi mücadelesinin önemini artırma gayesinin ve eserin Perslerden ziyade Hellenleri anlatmaya odaklandığının somut bir ifadesidir.

Pers-Hellen Savaşları'nın yaşandığı dönem Hellas'ta tiranlık karşıtlığı, özgürlük ve demokrasi değerlerine dayanan Panhellenik ideolojinin yayılmaya başladığı bir dönem olmuştur. Herodotos'un tiran Peisistratos'un, Atina'da iktidarı ele geçirmek için oynadığı oyunu hikâye etmesi yani, tanrıça Athena'nın *epiphaneia*'sı (kutsalın cisimleşerek tezahür etmesi) olarak Phye adlı kadını sergilemesi sayesinde tiranlığını kutsala dayandırarak Atinalılara kabul ettirmesi, Herodotos'un siyasi duruşunu özetleyebilir (Hdt. 1.60). Zira Peisistratos'un oğulları Hippias ve Hipparkhos'un aşırılıkları, Atinalıların gözünde tiranlığın tanrısal dayanağını yitirmesine yol açmıştır. Temelde Herodotos'un vurguladığı tiranlığın ilahi cezayı hak eden ve kozmosun düzenine aykırı olduğu inancı ile desteklenen tiranlık karşıtlığı (Hdt. 5.92.a), Pers-Hellen mücadelesine biçilen en temel siyasi imgedir. Perslerin yenilmesinin, Hellen tanrıları ve kahramanlarının tek bir adamın (tiranın) gücünü kıskanmasına

bağlanmasının bir siyasi söylem olduğunu vurgulayan Herodotos'tur (Hdt. 8.109). Tanrıların işlerinin bu tez doğrultusunda okunması Herodotos'un siyasi duruşunu kurgularken başvurduğu bir husustur. Öyle ki, Atina'nın demokrasisini bitirip yerine Peisistratosları yeniden tiran atamak isteyen babasının işini tamamlamak üzere Avrupa'ya geçen Kserkses'in, ordusunun azametini gören bir Hellen'in Kserkses'i Zeus'a benzetmesi (Hdt. 7.56), ama sonunda Kserkses'in kaçır gibi kutsal Zeus arabasını dahi alamadan Avrupa'yı terk etmesi aynı imgenin tekrarı olsa gerektir (Hdt. 8.115).

Özellikle Herodotos tarafından altı çizilen Hellenler ve Persler'in yönetim düzeni farklılıkları, Aiskhylos tarafından da iki taraf arasında ciddi bir farklılık olarak sunulmaktadır. Perslerin Hellenlerin demokrasisini anlayamadığını, halkı bir hayvan sürüsü gibi, yöneticiyi de çoban gibi gördüğünü göstermektedir.²¹ Herodotos'un, Kserkses'in Zeus arabasının arkasında yürüyen karmakarışık birlikler tasviri de belki aynı amaca hizmet etmektedir (Hdt. 7.40). Ayrıca Kserkses askerlerini kamçı ile idare etmekte (Hdt. 7.22, 56, 103) ve köle yapılan kentlerin sakinleri Perslerce (hayvan sürüsü gibi) güdülmektedir (Hdt. 5.23). Herodotos ve Aiskhylos'un geliştirdiği bu imge, Atinalıların Pers tehdidine karşı Hellen kentlerini birleştirdikleri Attika-Delos Deniz Birliği (MÖ 478-404) için de bir siyasal dayanak oluşturmuştur. Fakat Hellenlerin iç çekişmeleri sonucunda bu birlik dağılmıştır. Bununla birlikte Spartalıların liderliğindeki Peloponnesos Birliği de (MÖ 550-365) başarılı olamamıştır. Neticede söylemdeki abartıya rağmen Hellenler Perslere karşı üstünlük sağlayamamıştır.

Ksenophon ise bu meselenin aslında Perslerin müdahaleleri sonucunda gerçekleştiğini göstermektedir. Attika-Delos Deniz Birliği aslında oldukça başarılı olmuş ve Persleri Anadolu'daki Ion kentlerinden elde ettikleri büyük bir vergi gelirinden mahrum bırakmıştır. Bunun üzerine Persler Peloponnesos Birliği'ni maddi olarak desteklemiş ve Atina'nın yenilmesini (Xen. hell. 2.1.28) ve liderliğindeki Attika-Delos Deniz Birliği'nin dağılmasını sağlamışlardır (Xen. hell. 2.2.6). Bu defa güçlenip Anadolu'ya sefer düzenleyen Sparta'ya karşı ise Thebai, Korinthos, Argos ve Atina'yı

²¹ Aischyl. Pers. 73-80, 126-132, 240-241.

yine maddi güçleri sayesinde bir ittifak altında toplayıp (Xen. hell. 3.5.1-2) savaşa zorlayarak Sparta'yı güçten düşürmüşlerdir. Hatta Perslerce, bu kez Atina Sparta'ya karşı desteklenmiştir (Xen. hell. 4.8.17). Nihayet Kral Barışı ile Asya'daki kentlerin Kral'a ait olması tüm Hellenlerce kabul edilir (Xen. hell. 5.1.31). Ksenophon eserlerinde Hellenlerin bu ayrışmasını ve başarısızlığını özellikle vurgulamıştır.

Fakat Kral Barışı'na kadarki süreçte Hellenlerin muhatap oldukları Büyük Kral'dan ziyade Sardeis'teki satrap olmasına rağmen, Hellen imgeleminde Persleri bir kent devleti olarak görme eğilimlerinin Kral Barışı esnasında kurulan ilişkiler çerçevesinde artık yerli yerine oturduğu söylenebilir. Hatta Ksenophon'un tanıklığında Kral'ın eski azametinin dahi küçümsenmeye başladığı düşünülebilir (Xen. hell. 7.1.38). Ayrıca Pers Prensi ve Satrabı Genç Kyros'un kral kardeşine isyan için Hellenlerden kurduğu orduya katılarak imparatorluğun kalbine doğru sefere çıkan Ksenophon, *Onbinlerin Dönüşü* eserindeki anlatısı ile Panhellenik bir ordunun doğru koşullar ve doğru bir lider ile Persleri yenebileceğini, Aiskhylos ve Herodotos'un Pers Savaşları anlatılarının ötesine geçecek biçimde Hellen imgelemine yerleştirmiştir.

Pers Kralı

Persler ve Hellenlerin yönetim tarzları arasındaki farklılıklar her üç yazarda da Pers krallarına ilişkin anlatılar ile detaylandırılmaktadır. Zira Perslere biçilen barbar imgesi, kentliliğin gereği kurumsallaşmış (kanuna dayalı) bir yönetim sisteminden ziyade bireylere göre değişen rastlantısallık çerçevesinde yönetilen bir toplumu çağrıştırmaktadır. Hatta Hellenlerin kentleşmenin yaygınlaştığı klasik dönemde, kendi monarkları için kullandıkları tiran (*tyrannos*) tabirinden ziyade Pers kralları için Homeros'un arkaik döneminde kabile lideri (*basileus*) anlamına gelen tabiri kullanmaları bu algıyı kuvvetlendirmektedir. Bu doğrultuda Koiv'in²² altını çizdiği üzere Herodotos'un anlamlandırmasıyla *tyrannos* tabiri gücün gasp edilmesine ve mutlak güce dönük bir statüyü, *basileus* tabirinin ise oligarşik geçmişten gelen ve toplumda kabul görmüş bir statüyü temsil ettiği de söylenebilir.

²² Mait Koiv, "Basileus, tyrannos and polis: The Dynamics of Monarchy in Early Greece", *Klio*, C. 98, S. 1, (2016), s. 21.

İncelenen yazarlar, hakkında bilgi verdikleri Pers törelerine uygun davranan veya davranmayan iyi ve kötü monark imgeleri sunmaktadır. Bununla birlikte kötü monarklar, Hellenler için kendi tiranlarını iktidardan indirmelerinin gerekçesi olan gücü ele geçirme hırsı (*erōs tyrannidos*) ile yönetimindekilere karşı duyarsız çarpık ilişkiler içerisindeki bireyleri çağrıştırmaktadır. Erdemli monarklar ise ılımlı bir sosyal düzeni sağlayan, tanrıları gözeten, başarılı ve Hellenler tarafından dahi makul yöneticiler olarak görülebilecek karakterlerdir. Hatta neredeyse erdemli monarklar Hellenler için sunulan ideal yöneticiler gibidir. Belki de doğrudan bu amaca hizmet etmektedirler. Zira Pers töresi olarak sunulan değerlerin aslında yazarlarca da yerine göre övülen değerler olduğu görülmektedir.

Örneğin Aiskhylos tarafından sunulan kibirli (*hybris*), küstah cüretiyle Hellen tanrılarını öfkeliendiren ve Persleri felakete sürükleyen Kserkses'i (Aischyl. Pers. 805-831) eleştiren Dareios, Hades'ten dışarı çıkabilmesini sağlayabilecek kadar tanrılar ile arası iyi olan, yüce ve erdemli bir sosyal düzenin ve sağlam yasaların sahibi bir tanrısal kraldır (Aischyl. Pers. 852- 863). Herodotos'un sunduğu Dareios karakteri ise Hellenleri kendi donanmasında kullanan, onların ustalıklarını ve yeteneklerini değerlendirip İskit Seferi'nde Bosphoros (İstanbul Boğazı) ve Istros (Tuna Nehri) üzerinde kurduğu köprülerle büyük işlere imza atmalarına vesile olan ve sözlerine değer veren daha ziyade sofist karakterli bir yöneticidir. Bu noktada, Provençal'in²³ de belirttiği gibi, Dareios'un ılımlı sonuçları olan göreceliliğinin (*homo mensura*), meşruiyeti din olan kanunlara tabi (*nomos basileus*) Hellenlere bir öteki olarak sunmak amacıyla kurgulandığı da iddia edilebilir. Ancak Herodotos'un Kserkses'i de Aiskhylos'un tragedya sahnesine uygun olarak kibrinin (*hybris*) karşılığını ilahi ceza (*tisis*) ile alan tiran karakterli (*erōs tyrannidos*) bir Hellen imgesini yansıtmaktadır. Hatta Hartog'a²⁴ göre Pers monarkı kral ve Hellen monarkı tiran, birbirlerine baktıkları aynada adeta tek bir şeyi gördükleri bakışimli bir çift ayna gibidirler.

²³ Vernon L. Provençal, *Sophist Kings: Persians as Other in Herodotus*, Bloomsbury, London 2015, s. 23-24.

²⁴ F. Hartog, *Herodotos'un Aynası...*, s. 324-328.

Ksenophon ise *Kyros'un Eğitimi* eserinde kurguladığı Büyük Kyros karakteri ile Hellenleri bir araya getirip zafere götürecek bir liderin niteliklerinin nasıl olması gerektiğine ilişkin fikirlerini ortaya koymaktadır.²⁵ Herodotos'tan Ksenophon'a kadar geçen sürede Hellen kent birlikleri, oligarşik eğilimler sebebiyle hem kent içinde hem de kentler arasında iç çekişmelere düşmüş, bütünlüğünü koruyamamıştır. Ksenophon'un Kyrosu ise tanrıların hizmetini ve kanunları gözeten, erdemli ve adil bir monarkın Persler için olacağı kadar Hellenler için de doğru liderlik sergileyeceği tezine canlı bir örnek (*paradeigma*) sunmak üzere kurgulanmıştır.²⁶ Bununla birlikte Ksenophon eserinin son kısmında Kyros'un örneğini kendisinden sonra takip edemeyen Pers krallarını ve özellikle dönemin kralı II. Artkserkses'i barbar "öteki" olarak betimleyecek yeterli malumatı sunmaktadır. Temelde krallarının dinsizlikleri yüzünden erdemsiz, kural tanımaz bir hale gelen Persler, konformizmin (*habrosynē*) tuzağında, bir zamanlar köleleri için biçtikleri tabloya uyan bir karaktere dönüşmüşlerdir (Xen. Kyr. 8.8).

Ksenophon, Pers krallarını kent kültürü öncesi kabile liderleri (*basileis*) ile eş tutmayacak kadar iyi tanımaktadır. Ancak koca imparatorluğun bir kent gibi idare edilebileceği tezini de işlemektedir. Zira imparatorluk yönetimini bir kent, hatta (bazen kabileye eş boyutta olan) hane (*oikos*) yönetimi ile aynı bilgiye (*epistēmē*) tabi bir iş olarak sunmaktadır (Xen. Kyr. 1.1.3). Ksenophon ev yönetimi ile imparatorluk yönetimini *Ev İdaresi Üzerine* adlı eserinde, *oikos*'la birlikte tarımsal faaliyetin yürütüldüğü tarla alegorisi üzerinden eşleştirmektedir. (Xen. oik. 4.4-6). Bu bağlamda Kyros'un evi kenti, tarlaları da geniş imparatorluğunu oluşturan ülkelerdir (Xen. Kyr.1.1.5). Tarımla birlikte hayvancılık da evle ilgili bir faaliyettir. Bu bağlamda sürüsünü mutlu eden çoban alegorisi de halk ve kentler için kullanılmaktadır (Xen. Kyr. 8.2.14). Hatırlanacağı üzere Aiskhylos da Pers toplumunun yöneticisini çoban (*poimanōr*) olarak ifade etmektedir (Aisch. Pers. 240-241).

²⁵ C. Tuplin, "Xenophon's Cyropaedia...", s. 73-74.

²⁶ Esra Yalazı, "Ksenophon'un *Kyros'un Eğitimi* Eserinde Tanrı-Kral Paradigması", *Archivum Anatolicum*, C.14, S.1, (2020), s.135.

Pers Saray Protokolü

Pers monarşisinin yürütülmesinde başvuru saray protokolü de yazarların önemli bir ilgi alanını oluşturmuştur. Zira Hellen kentlerindeki tiranlık sisteminin hamisi olarak gösterilen Persler, demokrasi veya daha ziyade hukukun üstünlüğünün hayata geçirildiği kentsel kurumları da karşısına alan bir modele tabidirler. Provençal,²⁷ kanunların meydana getirildiği agoranın anlam ve önemini kavrayamayarak, agorayı maddi çıkar uğruna yalan söylenen bir yer olarak gören Kyros portresini (Hdt. 1.153), Herodotos'un bu amaçla çizdiğini belirtmektedir. Bununla birlikte yazarların Pers divanına ilişkin tasvirlerinin Hellen kentlerindeki *isonomia* mücadelesinin diğer tarafını temsil eden eski oligarşik veya tiranlığa ait kurumları çağrıştırdığı da söylenebilir. Özellikle Aiskhylos zamanında hukukun üstünlüğünün koruyucusu olarak görülen *Areiopagos Meclisi*'nin, Solon'un reformları öncesinde devlet işlerinin emanet edildiği işlevine (Aristot. Ath. pol. 3) yakın bir halinin Pers divanının tasvirinde kullanıldığı değerlendirilebilir.²⁸

Aiskhylos'un Persler eserinde, kralın yokluğunda yönetimi emanet ettiği "güvenilir olanların en güvenilirleri" (πιστὰ πιστῶν) (Aischyl. Pers. 681) veya itimat edilen yaşlılar (γηραλέα πιστώματα) (Aischyl. Pers. 170) meclisini, eserinde *Areopagos*

²⁷ V. L. Provençal, *Sophist Kings...*, s. 20.

²⁸ Söz konusu meclise ilişkin olarak Aristoteles'e atfedilen *Atinalıların Anayasası* eserinde, bu meclisin Atina'nın oligarşik geçmişinden beri önemini koruyan, belki de modern anlamda Anayasa Mahkemesi veya en üst mahkeme gibi, yasaların koruyucusu görevini üstlendiği belirtilmektedir. Bu meclis, oligarşik alışkanlıkla eski *arkhōn*'lar arasından, görevi sırasındaki işleri sıkı denetimden geçmiş ve onaylanmış, liyakatine göre yaşamı boyunca seçilen üyelerden oluşmaktadır. Tanrısal bir himayesi olduğuna inanılan meclisin, demokratik devrimlerle *arkhōn*'larının kura ile seçilmeleri sonucu üyelerinin saygınlığı azalmıştır. Başlangıçta yasama üzerinde geniş yetkili olan meclisin görev yetkisi, demokratik devrimler sonucu cinayet ve kan davaları ile sınırlandırılrsa da Blackwell'in aktardığı üzere, Pers İstilaları ve Oligarşik Devrim gibi kriz anlarında rolünün çok arttığı görülmektedir. Bkz. Christopher W. Blackwell, "The Council of the Areopagus", *Dēmos: Classical Athenian Democracy*, (ed. A. Mahoney-R.Scaife), *The Stoa: a consortium for electronic publication in the humanities* (<http://www.stoa.org/demos/areopagus.pdf>, online publication date: 2003), s. 16-17. M. Harris, Aristoteles'e ait olduğu tartışmalı olan *Atinalıların Anayasası* adlı esere dayanan yorumların, yazarının siyasi önyargılarını içerdiği ifade etmekte ancak Aiskhylos'un *Eumenides* eserinde söz konusu meclisten övgüyle bahsetmesini, Atinalıların gözünde meclisin çok yüksek bir kurumsallığı olduğuna bağlamaktadır. Bkz. Edward M. Harris, "Aeschylus' *Eumenides*: The Role of the Areopagus, the Rule of Law and Political Discourse in Attic Tragedy", *Poet and Orator: A Symbiotic Relationship in Democratic Athens*, (ed. Andreas Markantonatos– Eleni Volonaki), De Gruyter, Berlin 2019, s. 404.

Meclisi'nin arkaik geçmişi teması etrafında gündeme getirmiş olduğu iddia edilebilir. Herodotos'un ise Perslerdeki yaşlılar meclisinin bu kurumsallığını *Magos*'lara isnat ettiği görülmektedir. Kral Kambyzes, yokluğunda işleri bir *Magos*'a emanet etmiştir (Hdt. 3.61). Öyle ki bu *Magos* Kambyzes'in yerine birini tahta oturtabilecek kadar yetki ile donatılmış ama böylece gösterilen güvene ihanet etmiştir. Bununla birlikte, Kserkses'in Hellen seferi öncesinde kendisinden önceki krallara uzandığını belirttiği geleneğe dayanarak topladığı meclis tasviri de önemlidir (Hdt. 7.8.a). Buna göre Dareios'un İskit seferinde sözüne değer verdiği Ion tiranlar kadar (Hdt. 4.97), Kyros'un eski Med kralı Astyages'i ölünceye kadar yanında tuttuğunu, aynı zamanda Kroisos'u da danışmanı yapması sayesinde Asya'nın efendisi olduğunu söylemektedir (Hdt. 1.130). Bu örnekler de üstü kapalı olarak yine eski *arkhōn*'lardan oluşan *Areopagos Meclisi*'ni hatırlatmaktadır.

Ksenophon da diğer yazarlar gibi Perslerde bir meclisi çağrıştıracak kurumsallığı ortaya koymaktadır. Pers kentinin on iki kableden oluştuğunu ama kent kendi içerisindeki bölümlenmesini kabilelerden çok çocuklar, gençler, yetişkinler ve yaşlılar gibi yaş gruplarına dayandığını söylemektedir (Xen. Kyr. 1.2.5-6). Bu grupların her birini yönlendirmek üzere kabile sayısınca on ikişer yönetici atanmaktadır. Ama bu yöneticiler toplumun varlıklı kesimi olan *homotimoi* (denkler) grubundan olan kimselerdir. Yani kabilelerden ziyade yönetim erki zenginlerin, yani *homotimoi* grubunun, yaşlı olan kesimindedir. Bu on iki kişilik grup tüm yönetici ve memurları seçer; görevini ihmal edenlere ceza verir, hatta sürgün veya ölüm cezasına bile onlar hükmederler (Xen. Kyr. 1.2.14). Bu özellikleri ile "Pers Kenti" bir Hellen kenti gibi sunulmaktadır. Örneğin Sparta'da olduğu gibi Pers kentinde de itaat, yönetici seçilirken bakılan en önemli ölçüt niteliğindedir (Xen. Kyr. 1.2.5-6). Hatta kral bile yasaya tabidir (μέτρον δὲ αὐτῷ οὐχ ἡ ψυχὴ ἀλλ' ὁ νόμος ἐστίν). Bu haliyle Pers kenti; "krallık yerine tiranlık" (ἀντὶ τοῦ βασιλικοῦ τὸ τυραννικόν) ile yönetilen Med kentinden ayrılmaktadır (Xen. Kyr. 1.3.18). Tuplin²⁹, Ksenophon'un "Pers Kenti"nin Atina'dan ziyade Sparta'yı yansıttığını, ayrıca bu zengin yaşlılardan oluşan grubun (*geraiteroi*), Sparta'daki

²⁹ Christopher Tuplin, "Xenophon, Sparta and the Cyropaedia", Stephen Hodkinson, *The Shadow of Sparta*, (ed. Anton Powell), Routledge, London 1994, s. 153-154.

Gerousiai meclis üyeleri ile kıyaslanabileceğini değerlendirmektedir. Bununla birlikte Ksenophon'un Atina veya Sparta'da var olan sistemleri aynen yansıtmaktan çok kendi idealize ettiği sistemi ortaya koymak için kullandığı söylenebilir.

Ksenophon'un tasviri ile Kyros'un Babil'de kurduğu devlette ise Kralın Kapısı'nda hizmet eden (Xen. Kyr. 8.1.6-8) ve Kralın Sofrası'nda yer alan (Xen. Kyr. 8.2.3-6) "onurlanmışlar" (*entimoi*) yine *Areopagos Meclisi*'ne üyeliğin zorlu koşullarını hatırlatan bir liyakat sistemine tabidirler. Kyros krallık sorumluluklarını kapısında hizmet edenler arasında paylaştırdıktan sonra kendisine tanrılara karşı olan sorumluluklarını yerine getirecek zamanı ve *Magos*'larla birlikte ilahiler okunması ve kurbanlar kesilmesi şeklinde kralın katılımında her gün yapılan bir ayin biçimini ortaya koymuştur (Kyr. 8.1.23). Pers Kralı'na ve yakın çevresine dair verilen bu tasvir sanki Atina kentindeki yöneticileri (*arkhōn*) ve özellikle dini işlerle ilgilenen kralı (*arkhōn basileus*) hatırlatmaktadır. Oluşumu itibarıyla Hellen kentlerinde krallık, öncelikle dini işlevi olan bir kurumdur. Kenti oluşturan ailelerin (*oikos*) dinlerinin ortak yönlerini kendinde toplayan kentin tanrısının hizmetini yürütmek üzere kentin meclisini oluşturan aile reisleri (*pater*) arasından seçilen kralın, dini kimliği meclis üyelerinden farklı değildir.³⁰

İdari işlevi ile anılan yaşlılar meclisinin, tıpkı Hellen kentlerinde olduğu gibi dini boyutundan soyutlanamadığı görülmektedir. Yazarlar bu işlevleri birbirine geçişli olarak tasvir etmektedirler. Örneğin Aiskhylos'un güvenilir yaşlılar meclisinin üyeleri, söyledikleri ilahiler ile Dareios'un ruhunu Hades'ten çağırabilecek bir *Magos*'luk bilgisine sahiptirler (Aischyl. Pers. 620,625). Herodotos da Kral Kambyzes'in seferde iken ülkeyi *Magos*'lara emanet ettiğini ama isyandan sonra *Magos*'ların yönetimdeki rolünün azaldığını ortaya koymaktadır (Hdt. 3.79). Belki de bu Herodotos'un Dareios'a yüklediği sofist karakter için de bir gerekçedir. Ama her halükârda yazarların Pers krallarını bir meclise bağlı olmadan yetkisini doğrudan tanrıdan alan bir biçimde aktardığı da söylenebilir. Bu yargı kral asası tasvirine dayanmaktadır. Aiskhylos'un

³⁰ Numa Denis Fustel De Coulanges, *The Ancient City: A Study on te Religion, Laws and Institutions of Greece and Rome*, Batoche Books, Ontario 2001, s. 191.

“Kral Zeus, koyun besleyen tüm Asya’yı yönetme işini tek bir adama bahşedip eline krallık esasını verdiği günden beri” ifadesi bu durumun en net ifadesidir (Aischyl. Pers. 761-764).

Hall,³¹ Pers monarşisinin asa ile temsil edildiğinin (ἔχοντα σκῆπτρον εὐθυντήριον) ama bunun da aslında bir Hellen simgesi olduğunun altını çizmektedir. Zira Homeros’un vurgusu ile *Ilias*’da en büyük kral Agamemnon’a asası Zeus tarafından verilmiş, dedesi Pelops’a da asası Hermes tarafından bahşedilmiştir (Hom. Il. 2.101-8). Dareios’un asası ise, *Persler* eserinin imgesini tasvir eden MÖ 4. yüzyıl “Dareios Vazosu”nda da resmedilmektedir.³² Herodotos da asa imgesine başvurmakta ve Kserkses’in Hellas seferine çıkarken esasını amcası Artabanos’a emanet ettiğini belirtmektedir. Ksenophon ise asayı krala taşıtmamakta, kral adına halkın taleplerini ilgili makam sahiplerine ileten asa taşıyanlar (*skēptoukhoi*) adında bir bürokratik sınıf ortaya koymaktadır. Süslü kıyafetli, at üzerinde mızraklı, üç yüz asa taşıyan bu adamlar Kyros’un geçit töreninde karşımıza çıkmaktadır (Xen. Kyr. 8.3.15-16). Bu tasvirde Hellen imgesinde var olan bir kavramın Ksenophon’un Hellen kent yapılanmasına örnek teşkil etmek amacıyla tarihi gerçekliğinden bağımsız olarak inşa ettiği bir kurguya dayanak oluşturduğu görülmektedir. Tarihi bir gerçekliği olsa da bu gerçekliğin Hellen yazarların imgeleminden bağımsız olarak tespit edilmesi de oldukça zordur.³³ Anlaşılmaktadır ki, yazarlar farklı kavramlar altında birbirlerine benzer işlevleri tarif etmektedirler. Bunların kaynağı ise Pers cephesinden öğrendiklerinden ziyade kendi siyasal imgeleridir.

³¹ E. Hall, *Aeschylus: Persians*, s.161.

³² Dareios Vazosu, MÖ 340, Napoli Museo Archeologico Nazionale H 3253.

³³ M. Podrazik, Persepolis’teki rölyeflerde Kral’ın karşısında duran eli asalı figürün, Persepolis tabletlerinde bu göreve karşılık olarak tespit edilen saray divanının teşrifatçısı ve Dareios’un amcası olarak bildirilen Farnaka’nın (Hellenice Pharnakes), Herodotos tarafından da Kserkses’in generallerinden Artabazos’un babası olarak sunulduğuna (Hdt. 7.66) dikkat çekmektedir. Hatta Persepolis tabletlerinde bu teşrifatçılara verilen tabir olan *vithapatis* kelimesinin Hellenice *epitropos* (kâhya) olmasından yola çıkarak Herodotos’un (Hdt. 3.61-63) Kambyzes’in saray divanında görevli olduklarını söylediği *Magos*’ların da bu pozisyonda oldukları sonucuna varılabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Bkz. Michał Podrazik, “The *Skēptoukhoi* of Cyrus The Younger”, *Iran and Western Asia in Antiquity: New Perspectives*, (ed. Marek Jan Olbrycht), *Anabasis: Studia Classica et Orientalia*, C. 8, (2017), s. 23.

Pers Ordusu

Özellikle Aiskhylos ve Herodotos'un Pers ordusuna dair aktardıkları Hellenlerin Pers savaşlarının galibi olmaları gerçeği üzerinden şekillenmektedir. Anlatıların ortak noktası Hellen kuvvetlerine göre orantısızca büyük, saldırgan ve emperyal hevesleri olan Pers kuvvetlerinin başarısız olmasıdır. Bununla birlikte her iki yazar da savaşların sonucuna dair farklı görüşleri ön plana çıkarmaktadır. Aiskhylos yenilginin savaşa katılan tüm Asya'yı yıkıma götürdüğünü (Aischyl. Pers. 302-331, 433-434, 548-557), Asya'nın erkeksiz kaldığını (Aischyl. Pers. 715-719) ve sonucunda Perslerin yönettikleri tüm ülkeler üzerindeki egemenliğinin (Aischyl. Pers. 584-597, 710-715) sona erdiğini iddia etmektedir. Herodotos ise daha gerçekçi bir yaklaşımla savaşların sonucunda Asya'nın yıkımından ziyade Perslerin Avrupa'daki egemenliklerinin sona ermesine odaklanmaktadır. Ancak her iki yaklaşıma göre de bu savaşların o günün yerleşik dünyasında yaşayan tüm milletleri ilgilendiren bir olay olduğudur. Böylece Pers ordusunda yer alarak savaşa dâhil olan Asyalı ve Avrupalıların detaylı bir tasvirini yapmaktadırlar. Daha önce coğrafya başlığında vurgulandığı üzere ordu katalogları bu amaçla kullanılan yöntemdir.

Bununla birlikte coğrafi kataloglama uygulamasının kaynağını oluşturan Homeros'un *Ilias*'taki *Gemiler Kataloğu*'nda, Troialıların askeri gücünü anlatan kısımda (Hom. Il. 2.816-877), Kral Priamos'un müttefikleri olarak sayılan (Asyalı) orduların dağımıklığı, düzensizliği ve iletişimsizliği, bununla birlikte nafile kahramanlıkları ve liderlerinin boş güvenlerine dair sunulan şablon, Aiskhylos ve Herodotos tarafından Kserkses'in ordusu için de kullanılmaktadır. Hellenler ise aynı şablonda olduğu gibi düzenli ve itaatkâr, soğukkanlı ve tanrılar tarafından kayırılan taraftırlar. Bu unsurların panhellenik bir karşılığı olduğu ortadadır. Ancak Aiskhylos başarıyı neredeyse tamamen Hellen tanrılarının hanesine yazarken Herodotos demokrasi ile kendi adına savaşanların daha başarılı olacağını söyleyerek başarıyı aslında yönetim biçimine dayandırmaktadır.

Gruen³⁴, Aiskhylos'un eserinde Hellen askerlerinin savaşlardaki rolünü gölgede bıraktığını değerlendirmektedir. Zira Hellenler Salamis'te disiplinli, düzenli, güven içinde ve akılcı davranışlar içerisinde olup, savaşta hazırlıkları, plan ve uygulamaları kusursuz olmasına rağmen (Aischyl. Pers. 374-405), ozanın bunları özellikle ön plana çıkarmadığını ileri sürer. Öte yandan Persler ise hazırlıksız, plansız, kargaşa içinde, yanlış istihbaratlara kanarak çarpışmada ortalığa saçılmışlardır (Aischyl. Pers. 406-425). Aiskhylos'a göre Hellen başarısı daha ziyade tanrıların Perslere gazabı yüzündendir. Gruen'in³⁵ işaret ettiği üzere, Kserkses Hellenleri egemenliğine katmak için tanrılara kafa tutan işler yapmış, onun dinsiz davranışları tanrıların öcünü harekete geçirmiş ve kibrinin (*hybris*) sonucunu görmüştür. Hellenlerin oyundaki rolü ise, tanrıların gazabı ve tragediyaların ana teması olarak (*hybris-tisis* bağlamında) kaderin değişmezliğinin uygulayıcısı olmaktadır.

Herodotos ise Hellenlerin askeri başarısını tiranlıktan kurtulup demokrasiye geçmelerine bağlamaktadır (Hdt. 5.78). Herodotos'un bu ideolojik duruşu eserinin temel bir dayanağıdır. Provençal³⁶, yasa önünde eşitliğe dayanan (*isonomia*) demokrasi ile tek adamın yönetimine dayanan tiranlık zıtlığının, Hellenlerin Hellas'taki yükselişlerinin ve Persler ile kültürel çatışmalarının eserin ana teması olarak sunulduğunu belirtmektedir. Buna göre, tiranlığı Persler ile ve demokrasiyi Hellenler ile eşleştirerek Herodotos, Hellen kültürü olarak *nomos basileus* (Hdt. 5.92a.1-7) ve Pers kültürü olarak *nomos phuseōs* (Hdt. 7.103-104) karşıtlığını ortaya koymakta ama bu zıtlığı Hellas içerisindeki başka bir rekabet çerçevesindeki tavrını belirlemek için kullanmaktadır. Yani, özgürlüğe karşılık emperyal duruş sadece Persler için değil, Herodotos'un zamanındaki Atina İmparatorluğu için de eleştirilen bir husustur. Buna göre Hellenlerin özgürlük mücadelesini bırakıp emperyal heveslere düşmemeleri için Persler, tarihi gerçekliğinden bağımsız olarak tragedya temelli bir tarih yazımı için icat edilen kurmaca bir "öteki" olarak kullanılmaktadırlar.

³⁴ Erich S. Gruen, *Rethinking the Other in Antiquity*, Princeton University Press, Princeton 2012), s. 18vd.

³⁵ E. S. Gruen, *a.g.e.*, s. 16.

³⁶ V. L. Provençal, *Sophist Kings...*, s. 25-26.

Ksenophon'un ise Pers kentinin ordusu için verdiği tasvir, yakın döğüş için eğitilmeleri ile Hellenler arasında daha ziyade Sparta'nın benimsediği cesaret erdeminin karşılığı bir ordu izleği olduğu değerlendirilebilir. Tuplin,³⁷ Ksenophon'un Sparta ordusu için bu tasviri *Anılar* eserinde verdiğinin altını çizmektedir (Xen. mem. 3.9.2). Ancak Ksenophon'un Kyros tarafından ordudaki sınıf farkının kaldırılıp onluk sisteme ve *phalanks* düzenine geçirilen Pers ordusu tasviri (Xen. Kyr. 2.1) ise Atina'nın *isonomia* sonrası ordu yapılanmasını andırmaktadır. Kyros bu ordu düzeni ile Asur ordusunu yener. Aynı zamanda bu savaş daha ziyade iki kent arasındaki bir savaş gibidir. Zira Ksenophon başarıda asıl hisseyi diğer müttefiklerden ziyade Pers ordusuna mal etmektedir. Ancak Kyros'un müttefikleri ile birlikte Asurlulara karşı verdiği mücadeleyi sürdürebilmesi için süvari odaklı bir orduya geçme ihtiyacı ortaya konur. Kyros'un Perslerin süvari olmayı benimsemeleri için onları *Kentauros*'lara (at adamlara) benzetmesi ise Pers ordusuna yüklenen Hellenik tasvirin kırılma noktasını oluşturur (Xen. Kyr. 4.3.22). Johnson,³⁸ Ksenophon'un Pers ordusu için *Kyros'un Eğitimi* eseri boyunca çizdiği Hellen askerlerini andırır imajdan, eserin son bölümünde Persleri çöküş içerisinde göstermesine bir basamak teşkil etmek amacıyla, *Kentauros* benzetmesini bilinçli olarak yaptığı ifade etmektedir. Buna göre, *Kentauros*'ların Hellenler için kötü bir imgesi olması, bu atfin Pers ordusunun süvarileşmesinin, onları saldırgan ve emperyal hevesler içerisinde göstermenin bir yöntemi olarak ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte Ksenophon, Sparta Kralı Agesilaos'un Anadolu Seferi'nde Pers Satrapı Pharnabazos'un süvarileri ile aşık atabilmek için ordusunu süvarileştirmesini ise olumlu olarak göstermektedir (Xen. Ag. 1.23-24). Ama öbür yandan Agesilaos, Pharnabazos'un kendisine verdiği, ancak bir Hellen aristokratının verebileceği düzeyde bir erdem söylevi neticesinde ordusunu geri çekerek Persler gibi emperyal bir hevesinin olmadığını da göstermektedir (Xen. hell. 4.1.32-34). Zira Pharnabazos sonrasında Agesilaos'u tam bir emperyal ayak oyunu ile güçten düşürmüş ve kendisi için tehdit

³⁷ C. Tuplin, "Xenophon, Sparta and the Cyropaedia", s.128.

³⁸ David M. Johnson, "Persians As Centaurs in Xenophon's Cyropaedia", *Transactions of the American Philological Association* C. 135, (2005), s. 179-181.

olmaktan çıkarmıştır. Ksenophon'un hoplitten süvariye dönüşen ordu tasviri, Hellen ordusunun evrilebileceği bir model olarak sunulmak istenmiş de olabilir. Böylece Agesilaos'un "Anadolu Seferi" ile başlanan ve gelecekte İskender'in seferleri ile devam edecek bu dönüşüm için Pers ordusunun evrimi örnek olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte Ksenophon'un dönemindeki ölçülülük (*sophrosynē*) yoksunu, askerlikten çok uşaklığa alışmış bir Pers ordusu tasviri ile de bu ordunun Hellenler tarafından kolaylıkla yenilebileceği de gösterilmektedir.

Pers Dini

Yazarlar Persleri Hellen tanrılarına tapar gibi göstermektedirler. Her ne kadar Herodotos Perslerin tanrılarını insan formunda tasavvur etmediklerini söylese de Pers tanrılarını yine Hellen tanrı isimleri ile vermektedir. Örneğin Perslerin Zeus'u gök kubbe olarak, sonradan taptıkları Aphrodites'i ise Mithra (yani güneş tanrısı) olarak gördüklerini söyler. Demek ki, güneş, ay, toprak, ateş, su ve rüzgâr gibi tabiat öğelerine tapan Persler (Hdt. 1.131) aslında bu öğelerin karşılığı olan Hellen tanrılarını tapar bir durumda gösterilmektedirler. Ksenophon'da da hep Zeus adına yemin eden Perslerin sadece iki defa Zeus yerine Mithra'yı andıklarını görmekteyiz (Xen. Kyr. 7.5.53; oik. 4.24). Bununla birlikte Herodotos'un, Perslerin tanrılarını insan formunda görmemelerinin, onların tanrı heykeli, tapınak, sunak gibi şeyleri yapmayı bilmemelerinin sebebi olarak ortaya koyması, yine onun Persleri kent kültüründen uzak kırsal göçerler gibi tarif etme çabasının bir başka tezahürü olarak görebiliriz. Bu barbar imge eser boyunca Perslerin tanrı tapınak ve simgelerine saygısızlık etmelerinin bir gerekçesi gibidir. Zaten bu yüzden de Persler yenilgiyi hak etmişler, Hellen tanrılarını tarafından Avrupa'dan kovalanmışlardır (Hdt. 8.109.13-19). Hellenler Perslerle de aslında temel olarak bu yüzden ayrılmış ve tanrılara hizmet ettikleri için Hellenlik duygusuna erişmişlerdir (Hdt. 8.144.10-20). Her ne kadar tanrılarının adlarını Hellenler barbarlardan, daha ziyade Mısırlılardan öğrenmişlerse de tanrılarının insan formunda olması onlara özeldir. Zira Mısır'da da yarı tanrı kahramanlara tapılmamaktadır (Hdt. 2.50).

Buradan hareketle Hellen yazarların Pers kralları için verdikleri tanrısallık imgesinin kahraman inancı çerçevesinde doğrudan bir Hellen imgesi olduğu değerlendirilebilir. Kentlerin kurucu kahramanları aracılığı ile tanrıların gözetiminde ve kralın da kentin tanrısına dayanan dinin sembolü olması, Hellen kent kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır.³⁹ Gerek Aiskhylos'un yüce ve erdemli sosyal düzenin sahibi tanrısıl Dareiosu (Aischyl. Pers. 852- 863) ve gerekse Ksenophon'un soyu Perseus'a dayanan (Xen. Kyr. 1.2.1) ve tanrılardan gelen (Xen. Kyr. 4.1.24; 7.2.24) Kyrosu, bu imgenin tezahürü olarak nitelendirilebilir. Yazarların Pers krallarına tanrısallık affetmesini farklı amaçlarla kullandığı görülürken, Herodotos'un bu imgenin kullanılmasının tiranlara dayanak olması sebebiyle, siyaseten karşısında olduğu ise daha evvel ifade edilmişti (Hdt. 1.60; 7.56). Ancak Hellen dininin siyaset ile ne kadar iç içe olduğu Homeros ve Hesiodos'tan beri diğer Hellen yazarların eserlerinde de kralların tanrı, tanrıların da kral gibi gösterilmesinden anlaşılmaktadır.⁴⁰

Buna göre Pers saray divanı Olympos Dağı'ndaki tanrılar toplantısı gibi sunulabilmektedir. Aiskhylos'un, toyluğu yüzünden bütün tanrılara ve Poseidon'a kafa tutan bir yarı tanrı gibi sunduğu Kserkses'i (Aischyl. Pers. 750), Hades'e bile hükmü geçmesi sayesinde (Aischyl. Pers. 691) Zeus'un otoritesini konuşuran babası Dareios tarafından eleştirilirken böyle bir sahne ile karşı karşıya kalmaktayız. "Bir Pers tanrısının karısı, bir başkasının anası" (θεοῦ μὲν εὐνάτειρα Περσῶν, θεοῦ δὲ καὶ μήτηρ ἔφυς) olarak atfedilen Atossa da (Aischyl. Pers. 157-158) Hera rolü ile sahneyi tamamlamaktadır. Herodotos'un da bu sahneyi sürdürerek Kserkses'in amcası Artabanos ile yaptığı sohbetin teması olarak sunduğu söylenebilir (Hdt. 7.49). Yetki alanı denizler, deprem ve diğer yıkıcı doğa olayları olan Poseidon'un otoritesi ile konuşan Artabanos, Kserkses'e haddinden büyük ordusunun iki düşmanının kara ve

³⁹ Tanrıların lideri olan Zeus'un çeşitli bölgelerden ölümlü kadınlarla birlikte olması Hellen dininin insan biçimli tanrılarına bir açıklama olabilir. Bu kadınlardan doğan yarı tanrı kahramanlar ve onlara dayandırılan soy sayesinde "Ata Zeus" kültü, Hellen aristokrat aileleri için toprak mülkiyetini de meşrulaştıran bir sosyo kültürel olgudur. Bu sebepten "kahramanlar" da Hellenler için kült niteliğindedir. Örneğin Herakles, Dorların soylarını dayandırdıkları kahraman atadır. Atina'da da Zeus Phratrios ve Athena Phratria yurttaşlığın dayanağıdır. Bkz. Jennifer Larson, *Ancient Greek Cults: A Guide*, Routledge, New York 2007, s. 21.

⁴⁰ Roger Brock, *Greek Political Imagery from Homer to Aristotle*, Bloomsbury, London 2013, s. 1-3.

deniz olduğunu söylerken Zeus'un kardeşi Poseidon rolüyle Olympos imgesine katılmaktadır. Aiskhylos'un kendileri ile müttefik Hellen toprağının Pers ordusunu açlık ile öldürmesi ifadesi de Poseidon'un bir marifeti olarak kabul edilebilir (Aischyl. Pers. 794). Aiskhylos'un aksine boğaz geçişlerini insanoğlunun bir başarısı olarak sunan Herodotos'un (Hdt. 4.88) sofist bir tavırla Kserkses'i insanlara sanatların verilmesine aracı olan tanrıça Asia'nın oğlu Prometheus gibi sunduğu da bu tema çerçevesinde akla gelmektedir. Ancak Aiskhylos, Pers emperyal heveslerinin haksızlığının vurgulanması maksadıyla olsa gerek, Kserkses'in başına gelen felaketin dehşetini İonialı Ares'e dayandırmaktadır (Aischyl. Pers. 749-753). Bu noktada diğer tanrılar tarafından pek sevilmeyen savaş tanrısı Ares bile Hellenlerden yana olmuştur.

Ksenophon'un Kyrosu da Herakles gibi bir yarı tanrı portresine sahiptir. *Kyros'un Eğitimi* eserinde Sokratik bir karakter olarak sunulan Kyros'un, tanrıların hizmetinde olan, tanrılara ve dostlarına sadık, her adımında tanrıların rızasını alan bir karakter olduğu görülür. Kyros, kentlerin tanrılarına ve kahramanlarına dua eden saygı gösteren bir liderdir (Xen. Kyr. 2.1.1). Tanrısal işaretleri gözeten, tanrıların rızası için sunular sunan, kurbanlar kesen biridir (Xen. Kyr. 3.3.22). Beşerî zayıflıkları olmayan, etrafındakiler ile kendisini zengin gören bir asaleti temsil etmektedir. Tanrılardan kendisi için değil, sadece dostları için bir şeyler isteyen biridir (Xen. Kyr. 8.2.22). Bunlar Hellenler için dahi büyük bir devleti kurabilecek bir liderin olumlu özellikleridir. Ama kendi yerine gelecek böyle bir ikinci insan olmayınca imparatorluğu dağılmaya mahkûm hale gelmiştir.⁴¹ Yani Ksenophon'a göre de Perslerin, Hellenlerin tanrıları gibi lanse edilen kendi tanrılarına da hürmet etmemeleri askeri yenilgi ve çöküntülerinin sebebidir.

Perslere Özgü Karakter ve Davranış Özellikleri

Kyros'un Eğitimi eserinde Ksenophon'un kurguladığı güzel ve erdemli (*kalos k'agathos*),⁴² ideal bir Hellen lideriymiş gibi sunulan Kyros ölünce eserin son

⁴¹ D. M. Johnson, "Persians As Centaurs in Xenophon's Cyropaedia", s. 202.

⁴² Bedenen güzel ve ruhen erdemli olmayı öngören Hellen aristokratik geçmişinden gelen bir değerdir. Ksenophon özellikle Sokrates'in eğitiminin temeli olarak bu değeri sunmaktadır (Xen. mem. 1.2.48;

bölümünde Perslerin çökmeye başladıkları anlatılır. Bu çöküş izleği Perslerin davranış kalıplarını da yansıtmaktadır. Öyle ki, krallar ve emrindekiler tanrılar adına edilen yeminlerine sadık kalmamaktadırlar (Xen. Kyr. 8.8.3; an. 2.5.32; hell. 3.4.6). Ksenophon'a göre Perslerin tanrılara karşı saygısızlığı ve insanlara karşı adaletsizlikleri yüzünden artık kimse kralın ordusuna katılmak istememektedir (Xen. Kyr. 8.8.6-7). Persler sürekli yiyip içerek ve hiç egzersiz yapmayarak bedenlerine de iyi bakmamaktadırlar (Xen. Kyr. 8.8.8-12). Bu sebepten bedenleri yumuşamış hatta kadınsılaştırmıştır. Bu imaj Agesilaos'un Anadolu Seferi'ni teşvik etmek için esir Persleri soyup halka teşhir etmesinde de vurgulanmaktadır (Xen. Ag. 1.28).

Kadınsılık tüm yazarların Persler için ağız birliği yaptığı bir karakter özelliğidir. Daha evvel coğrafi olarak Avrupa'nın Asya'ya üstünlüğünün vurgulanması amacıyla erkek-kadın zıtlığının örnekleri gösterilmiş ve Hellenlerin askeri başarılarının bir gerekçesi olarak sunulduğu gösterilmişti. Bununla birlikte özellikle Herodotos tarafından Pers yönetimini kabullenen milletlerin köleliğini vurgulamak maksadıyla da kadınsılık teması gündeme getirilmektedir. Kroisos, Kyros'a isyan eden Lidyalıların bağlılığını temin için Kyros'a onları ticaret ve ince sanatlarla ilgilenmeye sevk etmesini önermekte ve bu sayede Lidyalıların artık erkek değil kadın gibi davranacaklarını öngörmektedir (Hdt.1.155). Herodotos da Ksenophon gibi Perslerin Kyros zamanında lüks (*habrosynē*) bir yaşam tarzları olmadığını vurgulamaktadır. Ama görünen o ki Ksenophon bu yaşam tarzının tiranlığa tabi Medlerden (Xen. Kyr.1.3), Herodotos ise Lidyalılardan (Hdt. 1.71.4) Perslere geçtiğini söylemektedir. Aiskhylos'un da Lidyalıları kaynak gösterdiği söylenebilir. Hall,⁴³ Aiskhylos'un Pers divanına ilişkin tasvirlerinde Hellenlerin barbar kültürüyle özdeş gördükleri lükse düşkünlüğün vurgulandığını ortaya koymaktadır. Bu tasvirlerde sıkça kullanılan kelimeler lüks, şatafat, yumuşaklık, zarafet ve kendini tutamamayı içinde barındıran, kısaca erkelere değil daha ziyade kadınlara atfedilen, *habrosynē* ya da *habrotēs* kavramlarıdır.

symp.1.1). *Kyros'un Eğitimi* eserinde çizilen Kyros karakterinin de güzel ve erdemli bir tipolojiyi taşıdığı öngörülebilir. Bkz. E. Yalazı, *Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon'da Persler*, s. 230.

⁴³ Edith Hall, *Inventing the Barbarian: Greek Self-definition through Tragedy*, Oxford University Press, Oxford 1989, s. 81.

Ancak Ksenophon, kültürel etkileşimler öncesinde Persleri, temel Hellen değeri olan ölçülülük (*sophrosynē*) sahibi kimseler olarak sunmaktadır. Öyle ki, Perslerin önceki halleri Hellenler için dahi bir ideal olarak sunulabilecek bir çerçevedir (Xen. Kyr. 1.2). Böylece Ksenophon'un Persleri, Hellenlerin kendi ideallerini yansıtabileceği bir ayna olarak kurguladığını söylemek mümkündür. Herodotos ise Perslerin Lidyalılar ile etkileşmeden önceki hallerini, kent kültüründen uzak barbar bir çerçeveye oturtmaktadır. Bu ise Homeros'tan gelen aşağı görülen barbar izleğinin kurgulanabilmesi için olsa gerektir.⁴⁴ Hellenler ise kent kültürleri sebebiyle üstündürler. Bu üstünlüğün ana teması ise erkeğin kadına olan doğal üstünlüğüne dayanmaktadır. Yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki erkek-kadın ilişkisine benzetilmekte ve bir anlamda kadınlık kölelik ile ilişkilendirilmektedir. Ksenophon'un Kyros'un yönetici sınıfı ölçülülük ile davranmaya yönlendirmesi, köleleştirdiği milletleri ise bir genç kız gibi yoksunluk çekmeden, rahatı bozulmadan yaşamaya alıştırmasını bu bağlam ile açıklamak mümkündür. (Xen. Kyr. 8.1.43-45).

Barbarlık, aslında Persler üzerinden Hellenler dışındaki diğer tüm milletler için kullanılan bir kavram olarak görülmektedir. Ancak tarihselliği içerisinde bu kavramın ortaya çıkışında, Hellen kent devletlerinde aristokrasi ile halkın üretilen ortak malları paylaşma mücadelesinin etkili olduğu üzerinde durulan bir husustur. Tiranlıktan demokrasiye geçişin arkasında da aynı meselenin olduğu görülmektedir. Buna göre, yönetilenlerin artık yönetimde söz sahibi olmasının önünü açacak eşitlik anlayışı olan *isonomia*, günümüz değerleri bakımından önemsenen bir kavram olmakla birlikte, dönemin Hellen toplumunun kadın-erkek, köle-yönetici zıtlıkları içerisinde toplumun en fazla dörtte birinin erişimine açılan bir haktır.⁴⁵ Muhtemelen diğer dörtte biri kadın olan

⁴⁴ Barbar kelimesinin (*barbaros*) Hellenlerin kendileri dışındaki milletler için kullandıkları ve Pers Savaşları sonrasında yaygınlaşan bir anlamı olmakla birlikte kavramın oluşumu çok daha eskidir. Özellikle Atina'da Solon'un reformları sonrasında küçük toprak sahiplerinin borçlarını ödeyememeleri sonucu büyük toprak sahiplerinin yanında köle olarak çalıştırılmaları yasaklanınca diğer milletlerden kölelerin Atina ekonomisi için önemi son derece artmıştır. Hellen aristokratların evlerinde (*oikos*) çalıştırdıkları köleleri yönetebilmek adına bunlara karşı bir üstünlük hissini tesis edecek barbarlık kavramının altını doldurdukları görülmektedir. Barbarlığın kölelik ile özdeşleştirilmesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Esra Yalazı, "Panhellenizmin Kölelik Boyutu", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 1, (2020), s. 289-327.

⁴⁵ M. H. Hansen, *Polis and City-State...*, s. 117.

bu toplumun içerisindeki köle olmayan kadınların haklarının günümüz devlet sisteminin değer yargıları ile kavranabilmesi mümkün değildir. Bununla birlikte aynı toplumun kölelerden oluşan diğer yarısını tanımlamak amacıyla asıl karşılığını bulan barbarlık kavramı, dayanağını toplumdaki kadınlara yüklenen değer üzerinden kazanmaktadır.

Sonuç

MÖ 5. ve 4. yy. Hellen yazarlarının tanıklığında antik Pers İmparatorluğu'na dair öğrenilenler, Eskiçağ tarihçileri için taşıdığı değer kadar arkeolojik bulgularla örtüştürülmeleri bakımından pek çok sorunsalı da beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan bu eserlerin Perslere ilişkin tasvirlerinden çok Hellenlerin değer yargılarının oluşumu içerisinde, Perslerin taşıdığı değere odaklanmak daha yerinde bir çaba olacaktır. Buna göre, Herodotos'un çizdiği portreye göre kentli olmayan yani çiftçi ve çoban olan (Hdt. 1.125), medeniyetten nasibi olmayan (Hdt. 1.71), ama kentleştikçe ve fethettikleri yumuşak iklimlerin etkisi ile enerjilerini kaybeden Persler (Hdt. 9.122); Aiskhylos'un Pers Savaşları sonucu kentleri ıssız ve erkeksiz kalan, yani siyasal olarak hadım edilen Sousa ve Asya imgesi (Aischyl. Pers. 115-119, 548, 715-719, 730-733, 760-761); ve Ksenophon'un tiranlık karşıtı bir kent kültürüne sahip olmalarına rağmen (Xen. Kyr. 1.3.18), Med adetleri ile yozlaşarak çöküntüye düşen (*decadance*) Persler (Xen. Kyr. 8.8) tablosu tarihsel olarak birbirleriyle tutarsız, ama kentsel değerler çerçevesinde siyaseten birbirleri ile tutarlı bir izlek ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, Perslere ilişkin bahsedilen tüm bu olumsuzlukların karşıtı, yani olumlusu olan değerler aslında Hellen değerleridir. Bu anlamda bahsi geçen yazarlar Hellen toplumuna bu Hellen değerlerini hatırlatmak amacıyla bir Pers aynası kurgulamış ve birbirleri ardına bu aynayı kanonlaştırmışlardır. Bu çerçevede Hellen kentlerindeki sosyal mücadelenin bir tezahürü olarak belirli bir kesimin yönetilen değil yöneten olmasının önünü açan *isonomia* uygulamasının, etnosentrik Hellen toplumu için barbarlığın zıttı kentlilik kavramlaştırması için gereken meşruiyeti sunduğu görülmektedir. Buna göre kentli, erkek, yöneten, ölçülü ve tanrıları gözettiği için kayrılan bir muzaffer olabilmek için barbar, kadınsı, köle, duygusal ve tanrılara kafa tutan biçare bir ötekinin ortaya konulması gerekmiştir. Bu değerler siyaseten Hellen kent birliklerinin oluşturulmasına hizmet etmiş ve panhellenizm olarak ifade bulmuştur. Bu bakımdan incelenen yazarların temelde panhellenik ideale hizmet etmiş oldukları da söylenebilir. Ancak, Hellenlerin yaşadığı panhellenik dönüşümün Persler sayesinde ve onların zoruyla olduğu da değerlendirilebilir. Bu noktada yazarların Persler hakkında sunduğu bilgiler de önemlidir ama daha ziyade Hellen siyasi imgelerinin aynasında çarpıtılarak

oluşturulan bir kanon söz konusudur. Aiskhylos ve Herodotos tragedya çerçevesinde aşırıya gitme ve tanrısal cezaya muhatap olma eksenli bir tarih anlatısı sunmaktadır. Ksenophon ise kurgusal bir ideale endeksli bir tarihçilik yapmaktadır. Bu anlatılar tarihçilikten ziyade edebiyat olarak görülse de değişen tarih felsefesi, yazarlara hak ettikleri değeri vermektedir. Zira yazarların tarihsel anlatılar içerisinde sundukları kentli değerler, kent devleti (*polis*) için tanımlayıcı olmakta ve *polis*'i oluşturan kurumsal sistemin meşruiyetine hizmet etmektedir. Buna göre yazarların ortaya koyduğu klasik dönem tasvirinde *polis*'i oluşturan unsurlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, dünya coğrafyasına ilişkin tasavvurun, bir *polis*'in teritoryası ve siyasi varlığını oluşturan etnografik özellikleri ile ne kadar ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde *polis*'ler arası siyasi ilişkiler, yönetim biçimine dair tercihleri ile tanımlanmaktadır. Hatta *polis*'lerin ordularından aldıkları güç, tanrılardan aldıkları güçle yarışmaktadır. Ancak günümüz modern devletinin unsurlarının tözü olarak görülebilecek olan *polis*'i oluşturan unsurların anakronik bir kıyaslama içerisinde incelenmekten ziyade yeni tarihçilik akımlarının sunduğu tarihsel derinlik içerisinde evrilen bir süreç içerisinde değerlendirilmelerinin daha doğru olacağı da unutulmamalıdır. Bu bağlamda modern devlet, imparatorluklar ve tek tanrılı dinlerin güdümündeki çağların devletlerinden ziyade, klasik dönem Hellen kent devletlerini andırmaktadır. Bunda Rönesans dönemindeki, antik dönemi idealize etme çabasının etkisi yadsınmamalıdır. Hansen'in⁴⁶ altını çizdiği üzere, modern devlet bu idealler etrafında şekillenen erken modern Avrupa kent devletleri üzerine kurgulanmıştır. Özellikle, yurttaşlık ve siyasal haklar bakımından modern devletin kazanımlarının kökünü, antik *polis* yurttaşlığı ve demokrasi mücadelesinden aldığı görülmektedir. Bununla birlikte antik dönemde bu mücadelenin dayanağı ve anti tezi olarak kurgulanan Perslerin yerini, günümüzde emperyalist, diktatoryal ve darbeci rejimler almıştır. Ancak günümüzün ötekileri için geliştirilen modern söylemin de antik dönemdeki gibi bir kurgu olup olmadığı ayrıca ele alınması gereken bir meseledir. Buna göre antik dönemden gelen ve halen günümüzün siyasal söylemini etkileyen kurgusal ayrımların bilincinde olunması, modern çalışmaların daha iyi temellendirilmesine hizmet edecektir.

⁴⁶ M. H. Hansen, *a.g.e.*, s. 123.

Kaynaklar

Aischyl. Pers. (Aiskhylos, *Persae* = Περσάι) = MURRAY, G. (ed.), *Aeschyli tragoediae*, Clarendon Press, Oxford 1955; Çeviri: *Aiskhülos: Persler – Sophokles: Antigone*, (çev. Güngör Dilmen), Mitos-Boyut Yayınları, İstanbul 2005.

Aristot. (Aristoteles) = ROSE, V. (ed.), *Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta*, Teubner, Leipzig 1967.

Aristot. Ath. Pol. (Aristoteles, *Athenaion politeia* = Ἀθηναίων πολιτεία) = OPPERMANN, H. (ed.), *Aristotelis Ἀθηναίων πολιτεία*, Teubner, Leipzig 1968.

Aristoph. Pax (Aristophanes, *Pax* = Εἰρήνη) = COULON, V. – van DAELE, M. (ed.), *Aristophane*, vol. 2, Les Belles Lettres, Paris, 1924.

Arr. an. (Arrianos, *Alexandri Anabasis* = Ἀλεξάνδρου ἀναβάσεως) = ROSS, A. G.– WIRTH, G. (ed.), *Flavii Arriani quae exstant omnia*, vol. 1, Teubner, Leipzig 1967.

ASSMAN, J., *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (çev. Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

BLACKWELL, C. W., “The Council of the Areopagus”, *Dēmos: Classical Athenian Democracy*, (ed. A. Mahoney–R.Scaife), *The Stoa: a consortium for electronic publication in the humanities* (<http://www.stoa.org/demos/areopagus.pdf>, online publication date: 2003)

BROCK, R., *Greek Political Imagery from Homer to Aristotle*, Bloomsbury, London 2013.

CANCIK, H., “The Awareness of Cultural Diversity in Ancient Greece and Rome”, *Exploring Humanity: Intercultural Perspectives on Humanism*, (ed. Mihai I. Spariosu– Jörn Rusen), National Taiwan University Press, Taiwan 2012, s. 123-145.

COLE, S. G., “I Know the Number of the Sand and the Measure of the Sea’: Geography and Difference in the Early Greek”, *Geography and Ethnography: Perceptions of the World in Pre-Modern Societies*, (ed. Kurt A. Raaflaub– Richard J. A. Talbert), Blackwell, New Jersey 2010, s. 197-214.

DEWALD, C.– MARINCOLA, J., “Introduction”, *The Cambridge Companion to Herodotus*, (ed. Carolyn Dewald–John Marincola), Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 1-12.

Diod. (Diodoros Sikeliotes, Bibliotheca historica = Βιβλιοθήκη Ἱστορική) = VOGEL, F. – FISCHER, K. T. (ed.), *Diodori Bibliotheca Historica*, vol. 1-5, Teubner, Leipzig 1964.

Eur. Ion (Euripides, *Ion* = Ἴων) = DIGGLE, J. (ed.), *Euripidis fabulae*, vol. 2, Clarendon Press, Oxford, 1981.

FGrHist = Die Fragmente der Griechischen Historiker

FUSTEL De COULANGES, N. D., *The Ancient City: A Study on the Religion, Laws and Institutions of Greece and Rome*, Batoche Books, Ontario 2001.

GRUEN, E. S., *Rethinking the Other in Antiquity*, Princeton University Press, Princeton 2012.

HALL, E., *Inventing the Barbarian: Greek Self-definition through Tragedy*, Oxford University Press, Oxford 1989.

HALL, E., *Aeschylus: Persians*, Aris&Phillips, Warminster 1996.

HANSEN, M. H., *Polis and City-State: An Ancient Concept and its Modern Equivalent*, The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen 1998.

Harp. (Harpokration) = DINDORF, W. (ed.), *Harpocratonis lexicon in decem oratores Atticos*, vol. 1, Oxford University Press, Oxford 1969.

HARRIS, E. M., “Aeschylus’ *Eumenides*: The Role of the Areopagus, the Rule of Law and Political Discourse in Attic Tragedy”, *Poet and Orator: A Symbiotic Relationship in Democratic Athens*, (ed. A. Markantonatos– E. Volonaki), De Gruyter, Berlin 2019, s. 389-419.

HARRISON, T., *The Emptiness of Asia: Aeschylus’ Persians and the History of the Fifth Century*, Bristol Classical Press, London 2000.

HARRISON, T., “Herodotus on the Character of Persian Imperialism (7.5-11)”, *Assessing Biblical and Classical Sources for the Reconstruction of Persian Influence, History and Culture*, (ed. Anne Fitzpatrick-McKinley), Harrassowitz, Wiesbaden 2014, s. 9-48.

HARTOG, F., *Herodotos’un Aynası: Öteki Tasavvuru Üzerine Bir Deneme*, (çev. Mehmet Emin Özcan), İthaki Yayınları, İstanbul 2014.

HENKELMAN, W.F.M., “Cyrus the Persian and Darius the Elamite: a Case of Mistaken Identity”, *Herodotus and the Persian Empire*, (ed. Robert Rollinger–Brigitte Truschnegg–Reinhold Bichler), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2011, s. 577-634.

HENKELMAN, W.F.M., “Administrative Realities: The Persepolis Archives and the Archaeology of the Achaemenid Heartland”, *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, (ed. D. T. Potts), Oxford University Press, Oxford 2013, s. 528–546.

Hdt. (Herodotos) = LEGRAND, Ph.–E. (ed.), *Hérodote: Histoires*, 9 vols., Les Belles Lettres, Paris 1932-1968; Çeviri: Herodotos, *Tarih*, (çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.

Hom. II. (Homerus, *Ilias* = Ἰλιάς) = ALLEN, T. W. (ed.), *Homeri Ilias*, vol. 2-3, Clarendon Press, Oxford 1931; Çeviri: Homeros, *İlyada*, (çev. Azra Erhat, A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul 1998.

JOHNSON, D. M., “Persians As Centaurs in Xenophon’s *Cyropaedia*”, *Transactions of the American Philological Association*, C. 135, (2005), s. 177-207.

KOIV, M., “*Basileus, tyrannos and polis: The Dynamics of Monarchy in Early Greece*”, *Klio* C. 98, S. 1 (2016), s. 1–89.

LARSON, J., *Ancient Greek Cults: A Guide*, Routledge, New York 2007.

Lys. or. (Lysias, *Orationes: In Andocidem* = Κατ’ Ἀνδοκίδου Ἀσεβείας) = ALBINI, U. (ed.), *Lisia: I discorsi*, Sansoni, Florence, 1955.

Plat. epist. (Platon, *Epistulae*) = BURNET, J. (ed.), *Platonis opera*, vol. 5, Clarendon Press, Oxford 1967.

PODRAZIK, M., “The *Skēptouchoi* of Cyrus The Younger”, *Iran and Western Asia in Antiquity: New Perspectives*, (ed. Marek Jan Olbrycht), *Anabasis: Studia Classica et Orientalia*, C. 8, (2017), s. 16-37.

POTTS, D. T., “Cyrus the Great and the Kingdom of Anshan”, *The Idea of Iran I: Birth of the Persian Empire*, (ed. Vesta Sarkhosh Curtis– Sarah Stewart), I.B.Tauris, London 2005, s. 1-27.

POTTS, D. T., *The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

PROVENCAL, V. L., *Sophist Kings: Persians as Other in Herodotus*, Bloomsbury, London 2015.

Pseu–Skymn. (Pseudo–Skymnos) = MÜLLER, K. (ed.), *Geographi Graeci minores*, vol. 1, Didot, Paris, 1855.

ROMM, J., “Continents, Climates, and Cultures: Greek Theories of Global Structure”, *Geography and Ethnography: Perceptions of the World in Pre- Modern Societies*, (ed. Kurt A. Raaflaub– Richard J. A. Talbert), Blackwell, New Jersey 2010, s. 215-235.

SEG = Supplementum Epigraphicum Graecum

Soph. (Sophokles) = RADT, S. (ed.), *Tragicorum Graecorum fragmenta*, vol. 4, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1977.

Strab. (Strabon, *Geographica*) = MEINEKE, A. (ed.), *Strabonis geographica*, vol. 1-3, Teubner, Leipzig 1969.

Thuk. (Thoukydides) = *Thucydides: History of the Peloponnesian War*, with an English Translation by C. F. Smith, 1–4, Cambridge Harvard University Press (The Loeb Classical Library), Cambridge 1919–1965; çev. Thukydides, *Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı II. Kitap*, (çev. Halil Demircioğlu), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975.

TUPLIN C., “Xenophon, Sparta and the Cyropaedia”, *The Shadow of Sparta*, (ed. Anton Powell–Stephen Hodkinson), Routledge, London 1994, s. 127–181.

TUPLIN, C., “Xenophon’s Cyropaedia: Fictive History, Political Analysis and Thinking with Iranian Kings”, *Every Inch a King: Comparative Studies on Kings and Kingship in the Ancient and Medieval Worlds*, (ed. L. Mitchell–C. Melville), Brill, Leiden 2013, s. 67–90.

Xen. Ag. (Xenophon, *Agesilaos* = Ἀγησίλαος) = MARCHANT, E. C. (ed.), *Xenophontis opera omnia*, vol. 5, Clarendon Press, Oxford 1969.

Xen. an. (Xenophon, *Anabasis* = Ἀνάβασις) = MARCHANT, E. C. (ed.), *Xenophontis opera omnia*, vol. 3, Clarendon Press, Oxford 1961; Çeviri: Ksenophon, *Anabasis: Onbinlerin Dönüşü*, (çev. Oğuz Yarlıtaş), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2011.

Xen. hell. (Xenophon, *Hellenika* = Ἑλληνικά) = MARCHANT, E. C. (ed.), *Xenophontis opera omnia*, vol. 1, Clarendon Press, Oxford 1968; Çeviri: Ksenophon, *Yunan Tarihi*, (çev. Suat Sinanoğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Xen. Kyr. (Xenophon, *Kyrou Paideia* = Κύρου Παιδεία) = MARCHANT, E. C. (ed.), *Xenophontis opera omnia*, vol. 4, Clarendon Press, Oxford 1970; Çeviri:

Xenophon, *The Education of Cyrus*, (çev. W. Ambler), Cornell University Press, Ithaca 2001.

Xen. mem. (Xenophon, *Memorabilia* = Ἀπομνημονεύματα) = MARCHANT E. C. (ed.), *Xenophontis opera omnia*, vol. 2, Clarendon Press, Oxford 1971; Çeviri: *Ksenophon: Sokrates'ten Anılar*, çev. (Candan Şentuna), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

Xen. oik. (Xenophon, *Oikonomikos* = Οἰκονομοκόζ) = MARCHANT E. C. (ed.), *Xenophontis opera omnia*, vol. 2, Clarendon Press, Oxford 1971.

YALAZI, E., “Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon’da Persler”, Doktora Tezi, Ankara 2019.

YALAZI, E., “Panhellenizmin Kölelik Boyutu”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.7, S.1, (2020), s. 289-327.

YALAZI, E., “Ksenophon’un Kyros’un Eğitimi Eserinde Tanrı-Kral Paradigması”, *Archivum Anatolicum*, C.14, S.1, (2020), s. 131-159.